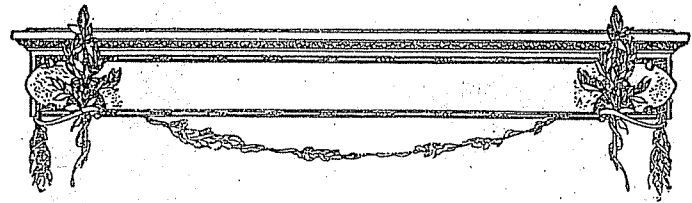


مسئله رنگ الك مهميدر. باشقه نرسه لر طوغروسنده اجتهال بزنگ بر آزغنه بولسده حاضرلگمز باردر. اما خاتونلر طوغروسنه كيلسهك، حاضرلگمز ذره قدر يوق. مونگ ايچون هيچ كيچكميچه كوزمزي آچوب اشكه طوتومز الك ضرور اشاردندر. عبدالحميد المسلمي.



### آلتی شهر تاریخندن بر پارچه

يعقوب خان حكومتی

يعقوب خان اول آلتان يرلرینه ترتیب اورناشدر و ايله مشغول ایدی. اول آلتان يرلرنده تمام نغوب بتمی طور و قوچات بله اوغراشمادی. بنا علیه کاشغر، خوتنه، یارکند و مارالباشی شهرلرن آلتان صوگ ۳-۴ یل طنچقنه طوردی. اول شوشی طنچلق وقتن ده بوشقه اوزدرمادی. اچکی اصلاحات چاره لرن کوردی. یوللر توزه تدردی، کیره کلی يرلرگه کوپرلر سالدردی، عسکرن کو به يتوب ترتیب و انتظامه قويدی. صوغش اسبابلری طيارلادی. اول ایندی بر نیچه طوبقه ده مالک بولغان ایدی. مونه شوندن صوگنه مملکت کیگایتو اشینه کرسدی.

عسکری کوچی کوندن کون آرتقمده؛ خوقند، بدخشان، افغانستان و هندستان طرفندن کوگلیلر کیلوب قوشلوب طور مقده ایدی. مونه، شوندن صوگ مملکت کیگایتو یولنده ئری ئری آدوملر آطلی باشلی؛ يعقوب ننگ اوستالغی آرقاسنده حکومت، «شمسیه» (زوتیک) کبی هر طرفقه قانات جهیه، حتی آلتی شهرده «يعقوب» طوغلو مناسبتیله اوگندن ده صولندن ده زور زور کشیلر بو طرفقه دقت ايله «نظر» صالا باشیلر. قایسی سوداگرلر صورتینه کروب، قایوسی سیاحت قیلوب آلتی شهرگه «تشریف» ایتلر. آندن ده موندن ده قوزغون قارغهلر اوچا: آقبای و صاری بایلر قایسی قویرغن صرتقه صالوب، قایسی بوط آراسینه قصبدر و ب و قایوسی ئه رلی - بیرلی سلکنوب یالاغایانوب یوریلر. بر کون آياز بولسه ایکی کون بولوظ، بر کون قار یاوسه اوچ کون بوز، مونه شول طومانلی هوا اچنده يعقوب «یهشن» کبک یالتری. یهشن! آندن هر کم قورقا!

۱۲۸۶ ده خوقند خانی خدایار قادرقل بک نی کاشغرعه

یهروب يعقوب بک ننگ اوزینه تابع بولونتی التماس قیلغان ایدی. يعقوب خان آنگ مأمورن بر اویگه صولاب قويدی.

يعقوب خان سیاسی اشلرده جدیدرک حرکت ایته باشلاغان ایدی ایندی. داخلی خبرلرنی چیتکه چغازماو یولنده مأمورلرگه قاتی تسیهار قیلدی. هر چیگده (حدود) گه قاراولچیلر قویوب اچدن هیچکمنی طشقه چغارماسقه، خارجدن کرگانلرنی توقیف ایتهرگه قوشدی. مملکتک خیان یولنده حرکت ایته چک کشیلرنی «اولم» بله آ گاهله ندر و ب قويدی. اول منه شوندن صوگنه مملکت کیگایتورگه کرسدی.

آقصونی قولغه آلتان صوگ آنده حکیم خواجه نی «والی» ایتوب قويدی ده تیز گنه «کوچار» غه یوردی. لیکن کوچارده بر آز کوره شرگه طوغری کیلدی. يعقوب خاننگ بو یرده گی کوره شی، باطرارغه تورلی مکاتلر وعده قیاوی جهتندن چن و جدی بر کوردش ایدی. هر ایکی طرفنک پهلو انلری ییل باغلاب کوچ صناشو میدانیله آلتدیلر. بر طرف یولبارس شیکلی اوزندن اوتلر چه جه، ایکنچی طرف اژدها دهی اوکره! کوب طارطشقان صوگ «يعقوب» باطر «کوچار» پهلو انی ئه یله ندر و ب سالدی. بیچاره شولقدر نق توشدی ایندی، يرلر سلکندی. بیچاره ننگ حالی آغر ایدی. داود خلیفه دیگان کشی آنی قرغانوب اون مگاز چه قالمقلرنی باردمگه چاقروب آنی طور غروب او طور قاقچی ده بولغان ایدی. لیکن صوگندن يعقوب صول قولی بله داود خلیمه ننگ بوغازندن طوتدی، اوگ قولی بله همه قالمق و دونکانلرنی قصدی. کوچار واقعه لرن جدی روشده بالتفصیل یازار بولساق سوز اوزننه کیته چکندن بو یرده شولقدر (کنایه) بله کنایه لره نرگه مجبور بولدم.

يعقوب بک کوب يرلرنی قورال کوچی توکمییچه، یرلی مسلمانلرغه حقیقت خالنی آ کلاتو ايله آساتقنه آوزغه موفق بولدی. شونگ ايله برابر صوغشرغه طوغری کیلگان اورنلر ده قان توگودن ده قورقوب طورمادی. قطای و قالمقلر بله یاخشوق کوره شرگه طوغری کیلدی.

يعقوب خان مملکت اوسدرو اشلرنده فوق العاده اوستالق ايله حرکت ایتوب، بارغان بر یرنده موفق بولدی ایسه ده، مملکت و حکومتی یه شه تو، آنی عصرلرجه دوام ایتدرو مسئله سی آنی همان بورچی ایدی. اول بو حقه ده اوبلاو، خیالانو بله گنه قالمادی. آتا، بابا، قوم و قرنده شیلری کبک یاردم صورات مزارلرغه ده بارمادی. اول بو یولده آناقنی مونه نیچک آطلادی. ۱۲۸۹ ده گیتیرال قوقان ايله تاشکننده بر تجارت معاهده سی

قیلغان ایندی، یعقوب خان هر نه قدر آقیچه و اسلمه که یک محتاج بولسه ده، مملکتک یشرن خزینه لرن چیتلر که ساتو کبی آخری خیرسز بولاچق بواشلردن امتناع ایتدی. «آلتی شهرده آندی معدنلر یوق بیت، سز بونی کمندن ایشترکز و نیچک بلدکر؟» دیدی. موسیو فورست: «کاشغرده چقنایچه یازلغان بر اثر بزنگ سیاحلرغه اوچراب انگلیزچه که ترجمه ایتلگان، بو اثرده آلتی شهرنگ قای بیرنده ایندی معدنلر بارلغی بیان قیلغان؛ بز آنی شوندن اوگره نیک» دیه جواب بیرمش ایدی.

قورال و آقیچه نه شولقدر احتیاج توشوب طورغان برزمانده یعقوب خان نی ایچون انگلیزلر که امتیاز بیروب مکافتلر آلورغه آشفقادی؟ صوغش معلمی اسماعیل افندی طرفندن شول مضمونده غی بر سؤالغه قارشلی یعقوب یک بویله ایضاح بیرگان: «انگلیزلر سیاست بانبده یک ماهر خلقدیر. آر هندستانی ده «تجارت» قارماغی بلن ئله کتر دیلر. قوللرینه امتیازلر طوتدروب قویلسه آر آلتی شهرنی ده تصرف ایته بلورلر.» دیگان. «حکومتتمز نقلی بر نیگر که اوطورغاندن صوگ خدا تله سه مین اول آلتونلرنی اوزم اشله تهن. موندن اوز خلقتمز فائده لاور» دیگان.

خلاصه: یعقوب خان، بالدورغی خانلر، خراج و تورهلر شیکلی تدبیرسز و اوز قورصاغی ایچونگنه طرشوچی کشی توگل ایدی. آغا انیلری تگنده بر بری ایله (منصب و حکومت تالاشوب) اوز آرا صوغشوب یورگانده، یعقوب خان مونده کوچلی واساسلی بر تورک حکومتی وجود که کیترو یولنده جان تالاشوب قطای و قالماق بلن صوغشوب یورر ایدی. تگی عقللی باشلر (!) قوش آستدن کوکوی آلورغه یورگانده اشطانسز قالدیلر. بو ایسه بو یرده تورکیه کبی مدنی قرنده شلرن جلب ایتوب یاوروپا ترتیبده عسکر و قورال حاضرله و ایله مشغول ایدی.

یعقوب خان نظاملی عسکر، کوچلی طوب، و اوستا قوماندانلرغه مالک بولغاندن صوگره اورومچیغه قدر کیتوب قتایلر بلن صوغشدی.

یعقوب خان اوزینک طرشلغی همده طیبی بولغان ذکاوتی سایه سنده آسیاده کوچلی بر تورک حکومتی وجود که کیتره چک ایدی. لکن آنگ بو ایشنه «اجل» مساعده بیرمه دی. درست یعقوب خان تورکستان چینیه قیامتکه چه قالورلق مدنی و عمرانی اثرلر وجود که کیتره آمدی. معارف و صناعت که مخصوص مؤسسه لرن تأسیس ایتمه دی. لکن بوکا وقتده یوق ایدی ئه لی. چونکه اول قنوحانندن توقتاغانی یوق ایدی ئه لی. یا گادن یا کا مملکتلر قتح ایتوب حکومتکه نیگر قوروا یله مشغول ایدی. اول مه ادم مقصودلرینک

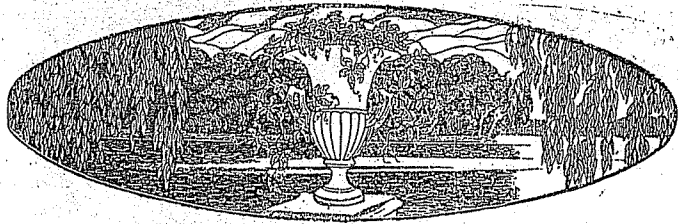
یاصادی، شوندن صوگ روسیه حکومتی «نارن» طرفینه تجاوز ایتودن واز کیچدی. ۱۲۹۰ده خوقندلی حاجی ملا تراب اسملی کشینی سفیر ایتوب «پیترا گراد» غه کوندردی. حاجی ملا پیترا گرادده آچق یوز ایله قارشلی آندی. ۱۲۸۹ده بخارا امیری مظفرالدین خاننگ اوغلی عبدالملک خان کاشغر که کیلوب یعقوب خان بلن کورشدی. شولوق یلده خدیو مصر اسماعیل پاشا طرفندن یهرلرگان مخصوص مأمور هم کاشغر که کیلیدی. ۱۸۹۰ده موسیو فوسیف فورست واسطه سیله یعقوب خان حکومتی بلن انگلتره آراسنده هم مهم بر معاهده یاصالیدی، شول اوق مدتده تورکیه حکومتی ایله ده اتفاق یاصاب آندن قورال و صوغش معلملری جلب ایته باشلاغان ایدی. یعقوب خان کینه شول یلدوق افغانستان امیری ایله ده مناسبت حاصل قیلغان ایدی. ۱۲۹۲ده درسعادت که قدر باروب عبدالعزیز خان بلن کورشدی. کیترگان هدیه لری قبول ایتهره ک برنجی درجه مجیدی نشان آلدی. شوشی سفرنده روسیه ننگ درسعادت سفیری بلن کورشوب محبانه صحبت ایتدی. انگلیز سفیرنک تشویقی ایله: کاشغر حکومتینک خوقندغه قول اوزلوقی شرطیله قتایلر بلن صوغشقا نده روسیه ننگ یاردم ایتوی حقنده وعده لاشوب قویمق ایچون پیترا گراد قه باردی. روسیه ایمبراطوری بو حقده گنیبرال قوفمان ایله کورشو کیر کنگن بیان ایتکاندن صوگ تاشکنند یولی ایله کاشغر که یانیدی.

(یعقوب خان عبدالعزیز خان طرفندن بر «فرمان هایون» آلمان ایدی. بو «فرمان» یک اوزون بولغانلقدن مقاله مز که درج ایته آلمادق).

عبدالعزیز خان طرفندن کاشغر که کوندرله چک صوغش اسبابلرن مراد افندی و کاشغر کاتبلرندن ملا صالح و عبدالله آخون و باشقلر هندستان یولی ایله آلوب کیلیدیلر. و یارکنده اورنلاشوب عسکر که تعلیم بره باشلادیلر.

مونه شولای ایتدی اول یعقوب خان! درست، معاهده یاصاو، اتفاق قیلو بلن گنه اش بتدی دیب بولمی. معاهده ایکی باشلی بولا بیت اول. شولای، اما یعقوب خان بو حقدده ایته ک. جیگن قسقه طوتوب یورر، تیرهن ملاحظه و تدبیرلر صوگنده غنه اش کورر ایدی.

بو سوزلرم یاخشیراق آکلشلسون ایچون، انگلتره حکومتی ایله یعقوب خان آراسنده بولغان بر «منظره» نی کوزدن کیچریک: آلتی شهرده گی آلتونانی تاغ و یلغلردن و باشقه معدنلردن فائده لانو امیددی ایله انگلتره حکومتی یعقوب خان بلن امتیازلی بر معاهده یاصامچی بولوب، معدن حاصلاتینک دورتدن برن، صوغش ایچون کیرمه کی عسکر که کیوم بیکروب طور اچغینی شرط



### جمعه ده منبر آلدنده اذان یوقدر

هر نماز اوچون بر اذان مشروعدر. جمعه اوچون ده شولای. عصر نپی ده و کذلک ابو بکر، عمر خلیفه اولی و عیسی بن مریم بر اذان ایتلوب اذان ننگ اورنی ده مسجد اچنده منبر آلدنده ایدی. چونکه اول وقت اصحاب کرام از اولوب بار قدریسی مسجد حوالیسینده اولدقلرندن اذان ایتلو برله منبر ایله نه سینه جیولوب خطیب خطبه او قور ایدی. عثمان خلیفه بولدقی زمانده اهالی کوبابوب خارج مسجده مسجدهدن یراق اورو نلرده بولدقلرندن منبر آلدنده ایتلنگان اذان ننگ معنی سی اولمادقلندن عثمان رضی الله عنه اذان نی خارج مسجد (زوراً) ده ایتدر ایدی، و استقر الامر علی ذلک. (بخاری ج ۱ ص ۱۰۷)

عصر نپی و خلیفتین و عثمان ده هم اذان برگنه بولوب فقط محلی باشقه ایدی، نظر الاحوال الناس و محالهم. امویهدن هشام بن عبدالملک زمانده اول بر اذانی ایکی قیلوب بر سینی منبر آلدنده و بر سینی ده مناره ده قیلدی و ایکی عصر ننگ اذاتی قالدراونی اولی کوردی. اذان ننگ بر نمازغه برگنه بولوب مشروعیتندن غفلت ایدی (نور الیقین ص ۹۸).

صوگ عصر لرده امویه خلفاسندن هشام بن عبدالملک بدعتی، شیعه اثنی عشریه اعتقادی بولغان خروج و ظهور مهدی خرافه سینی خطا عقائد اهل السنة عدایدلو قیلندن سنت دیه تلقی و تشهیر من غیر نکیر قیلندی.

دیبعک: جمعه ده بر اذان او قولو، اذان ایسه جمع ناس الی الصلاة ایدکنی غافل انسان بولمازظننده من. اختلاف زمان و احوال سببیل محل اذان مختلف بولغان قویغان. و عن هذابن مسجده خلق جیولوب بتکان بولغاچ منبر آلدنده اذان ننگ معنی سی بولمادقلندن بو اذان نی قالدردق والسلام.

الحاج الحسن القزالجری الامام الخطیب المدرس باوسکی

بو مسئله حقنده آرزغه سوز قوشونی لازم تابامن. چونکه جمعه اذانی حقنده بزدن سوز صور اوچیلر یاز ایدی، بز آنراغه خصوصی جواب یازا آلمادق، بو مسئله مناسبتی برله قوشاچق سوزلرمز حقیقت خالده شول کیشیلرگه خصوصی جوابز بولور.

اونده بر نده عملگه قویا آمیچه آخرتکه سفیر ایتدی. ۱۸۹۴ نجی یل جمادی الاخر ننگ ۱۶ نجی کونی «کورلا» ده وفات بولدی. بوندن صوگ نهق بورونقی خواجهلر شیکلی: زن فرزند، مال اموال، تخت و حکومت سویوچتی شخصیت پرست بیکلر، حا کملر، قطای و قالماق صوغشندن واز کیچوب اوز آرا تالاشرغه طوطندیلر. نیاز حاکم دیگان بر خائن، یعقوب خان ننگ ترک زمانده اوق ممالکت و حکومتک ضررینه حرکت ایته باشلاغان و یعقوبدن یه شروب بیک کوب صوغش قورالدرن یرگه کوموب قویغان ایدی. یعقوب خان یرگه کوملو ایله اول خائن کوملگان اسپالرن یر آنتندن چاغران ایدی. لکن مقصودیه یته آمادی. قورالدر قطایلر قولینه تله کنگان ایدی ایدی. یعقوب خانک وفاتینه شوشی کشی سبب بولغان دیوچیلر ده باردر.

«خوتهن» نوشیروان یاوشف.

### لوتکان کونلر ننگ یاد کاری

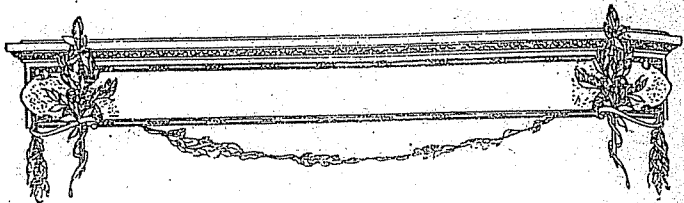
مسکناو شهرنده «لاصقوسنی غاستینسه» ده یاشلر مجلسی بولوب آرالرنده بایار عالمی و عالمر بایی بولغان حاجی م. ی. د. جنابلری بار ایدی. یاشلردن بری نیندی مقصد برله در. حاجی ک قولینه، صلو بر قز رسمی توشرلگان کافیت یردی. حاجی موگا اوزون وقت قاراب طوردی ده اوشبو یتلرنی اوقوب کویله دی:

خاه قاسم، خواه میر قاسم سن تقسیم ایت کو کنگ میگا  
یاندراسن، کویدره سن جان کوکل کیتکان سیگا  
کیگ کوگلرک سراینده میگا کورسه ت اورن  
ایچماسه (هیچ بولماسه) سادهب یبارمه باقماغل قکغر قرن  
آچ نقابک باق میگا برگر آچلوب ای حبیب!..  
بغرم او طی سونمیه چک باقمه سه ک سن ای طیب!..  
سندن آرتق ایسته گیم یوق بر توشور کوزک میگا  
ایکی دنیا ده تله گم اولاجق آنجق سیگا....

حاجینگ ارتجالا سویله ننگان شعرلری، شول مجلسده کافیت کاغدیگ اوزینه یازلغان ایدی، بو کاغدن رسم برله یرگه سزگه یبارهم. بو واقعه گه ایدی بایشاق آیلر، یلر اوندی. فلان.







## آلتی شهر تاریخنندن بر پارچه

یعقوب خاننك خوتنه نئی آووی

خوتن حکمداری حبیب الله خان «خوقند» همایه سینه گرمک بولوب، مخصوص مأمورلر ایله اوغلی ابراهیم نی یولغه صالحان اییدی. یول اوستنده بولغانلقدن ابراهیم کاشغردن اوتوب کیته چک اییدی. یعقوب خان آنی حضورینه جلب ایتوب عزت و حرمت قیلدی. و بر مونجه هدیه لر احسان ایتوب قایا باراجغن صورادی. ابراهیم ده آندن کوردیکی لطف و احساندن محجوب اولوب «سر» نی چیشوب بردی. یعقوب بک، خوقندنگ بو کونده جدل و اختلال اوطی اچنده قالغانغن و آننگ باشقارغه یازدم و همایه قیلورلق کوچی قالماغانغن بیان ایتوب ابراهیم نی تمام قناعته ندردی. بو کونده خوقندغه یاروننگ معناسز و بیهوده بر اش ایکانن آگلانوب و اوزوننگ حبیب الله خانغه محبت و اخلاصی بارلغن سویله ب ایکی حکومت آراسنده اتفاق یازالون تله دی. ابراهیم ده بووصیتی مصاحت کوروب بو خصوصده آتاسینه سوز آگلانوب اتفاق یازا یولنده حرکت ایته چکن بلدردی. و خوقندغه بارودن واز کیچوب خوتنه نغه یانندی (۱) و آتاسینه یولدن یانوب کیلوروننگ سین سویله دی. بدولت بیک یاخشی کشی ایکان، چنلاب ده آننگ بله ن اتفاق یازا کیره کئی! دیدی. حبیب الله خان دنیا کورگان، کوب اشلرنی تجر به دن اونکارگان بر کشی اییدی. اول: «اوغلم سینی یعقوب خان اغفال ایتمش، آننگ مقصودی مملکتتمزنی ضبط ایتمکدر» دیدی.

«ولد معنویکنر یعقوب خان کان احترام ایله جنابکرغه سلام سویله دی. اوزی کوبدن بیرلی حج گه بارو نیتند اییدی. لکن مملکت اشلری بیک تازا اولدیغندن سفر ممکن بولمادی. اییدی شوننگ بدلی مقامنده امام جعفر الصادق حضرتلرننگ مزارینی زیارت امید ایله بو یر گه کیلگان اییدی. یاننده ۳ بوزله ب یولداشی ده بار. خوتنه ندن اوتوب (۱) مذکور تر به مبارکه گه باررغه مساعده قیلورگرنی اوتنه در. بو توغریده حضرتلردن مرحمت امید ایتره رک جوابگرنی کوتوب قالدی.»

حبیب الله خان حسن جانی باشقه بر اویگه کرتوب اوزی بو حقدده ملاحظه قیلدی. و بر آز توشندکن صوگره رد جوابی بیرمکچی بولدی. لکن اوغلی ابراهیم: «یوقه غنه قورقاسنگ ئه تی، بر نرسه ده بولماس ئه لی، اجازت بیریگ، زیارتقه یول بیرمه سه ک احتمال اول آچولانورده بزنگ بله ن صوغشا باشلار» دیدی.

حبیب الله خان حقیقت حالدن خبر آلق ایچون ابراهیم نی یعقوب خان حضورینه ارسال ایله دی. یعقوب خان ابراهیم نی فوق العاده بر حرمت ایله قارشی آلدی. بر آز هدیه تقدیم ایتره ک آننگ آوزن مایلاب، یاخشی و ملایم سوزلر سویله بمنون و مامون ایتدی. ابراهیم آتاسی یانینه کیلوب: «بوندن ده یاخشی کشی بولماس، بوننگ حقدده شبهله نو برده لایق توگلدنر» دیگنج حبیب الله: «الای بولسه مین اوزم آننگ یانینه باریم» دیه بر آز کشیلر آلوب یعقوب خان حضورینه کیتدی. یعقوب خان بونلرنی عزت و اکرام ایله چادرلرغه توشروب صی و حرمت ایتدی.

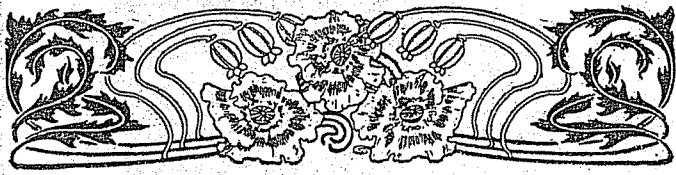
شولایغنه طورغانده چادرلرغه هجوم ایتوب حبیب الله ننگ یاننده غی کشیلرنی اولتر بتردیله. صوگره ابراهیم ننگ قول آیاقلرن بوغاولاب آنی حبس ایتدیله. صوگندن حبیب الله نده طوتوب قول آیاغن باغلاب قوبدیله. یعقوب خان آننگ مهران آلوب: خوتن و کلاسینه بر امر نامه یازوب حبیب الله ننگ مهران باصوب بیه ردی. بو امر نامه شوندن عبارت اییدی: «مین یعقوب بک یاننده بیک راحت قوناق بولوب طورام، لکن یعقوب خاننگ جاسوسلری قظایلرنگ خوتنه نغه کیلورلندن خبر الغانلر. بنا علیه تیزلک ایله عسکرنگ یارطیسن جاوا طرفینه کوندره سز.»

حبیب الله نی اوغللری ایله بر گه بر آریغه او طرتوب یارکنده بیه رگاندن صوگ، اطرافده یه شرنگان عسکرلرینه تیزلک ایله خبر بیروب ۵۰ - ۶۰ کشی بله ن خوتنه شهرینه کیلدی. یعقوب خان خوتن و کیلرینه: «حبیب الله خان حضرتلری مینم چادرده استراحت قیلوب قالدی مینده آننگ رخصتی ایله شهرنی تماشا

(۱) امام جعفر الصادق مزاری خوتنه ندن ۹ - ۸ کولک آری

شرق طرفنده در. شول سببلی خوتنه ندن اوتره گه توغری کیله.

(۱) «یانندی» «لفظی قایتوب کیتدی» معناسن افاده قیلا. حرلرننگ آزلگی، کلمه سیننگ قسقه لقی ایله برابر معناچده طولی اولدغندن بر مونی اختیار ایتدک [www.ewlat.org](http://www.ewlat.org)



«دين درسلى» نه تنقيد مناسبتى بلەن .

II

ايندى رحيم جان افندى آتاياف مقاله سينه كيلەمز . رحيم جان افندى جنابلىرى «دينى تربيە و تعليم مسئلهسى هم دين درسلى ص . يېكولاط اثرى» سرلوحە سىلە اوزون اوزون اوج مقاله يازدىلر . مذکور مقاله لارنگ برنجيسينده ديننگ نیدن عبارت بولغانغى ، آننگ اخلاقه تاثيرى و اجتماعى جهتي ، آگا هر زمانده وهر مڪانده زور اهميت يرلوب كيلگانلىگى ، مدنيت عالمنده آننگ «آورو» مسئله لردن سانالغانغى ، ياوروبا علما و پيداغوغلريننگ دينى تربيە و تعليم طوغرىسينده نظارلى و اختلافلىرى ، ياوروبا ننگ بعض بر متفكر و پيداغوغلريننگ سوزينه كوره چيت ملت لردن مدنيت قبول ايتوده زور خطرە لر بولوب ، دينى تربيە و تعليم مسئله سينده ايسه بو خطرە تاغى ده زور راق بولورغه ، و تقليد ايتكان ملتى انقراض و هلاكتكه اوستره رگ تيوشلگى دليللىرى ، فلسفه لرى و بعض بر كشف و اختراعلرى بلەن تكرار ، تكرار بيان ايتله . دين مسئله سينگ بزدهده «آورو» مسئله بولغانغى ، فقط بو آورولاق بارى تعليم و تربيە جهتدن گنه ايكانلىگى ذكر ايتلوب ، فيلسوفلر ، اخلاقچيلر ، سانسايلىست وده موقر اتلر طرفدن كيترووى ممكن بولغان شېهه و اعتبارلر غه ده قسقه غنه لىكن غايت حكيمانە جوابلر يرلوب كيلچله . آندىن صولك اوزم ننگ غايت درجه ده دىندارلق دعواسينده بولا طوروب ده ، دينى تربيە و تعليمگه آرنغه بولسده اهميت ييرمه گانلگمز و همانده اهميت ييرمه ومز ، بو كارچه نرس كتابلرى تاليف ايتوده اوزمزدن مدنيره ك سانالغان دينده شلمز گه تقليد ايتودن اوزا آلمانغامز ذكر ايتلوب ، مينيمده دين درس لرنده «تدريسات ابتدائيه مجموعه سى» ندىن استفاده ايتكانلىگم ميدانغه قوبلا . دينى تربيە و تعليمده همده دين درس لكارنده ايسه مدنې ملت لردن و شول جملە دن روسلردن اصول و ترتيب الو غايت درجه ده ضررلى هلاكت و انقراضه اوستره رلك درجه سينده قورقنچلى بولاجقلىغى مقاله ده تكرار ، تكرار ذكر ايتله و بوتون مقاله لر باشدن آخريته قدر شول فكر بلەن چوارلانه ، كه اوشبو نقطه برنجى مقاله ننگ روحى سانالورغه تيوش .

بو مقاله حقنده بزنگ هيچ بر ديه چكمز يوق . اوقوچيلرغە بوتونلەى مجهول اوشبو حقيقتلرنى ميدانغه قوبانغى اوجون رحيم جان افنديگە بز «شورا» اوقوچى صقتى بلەن رحمت كنه ايتامز . مسلمانلرنى خراب ايتكان خصوصلر ، دينى اختلافلر بولمىچە ،

قيلورغه كيلدم» ديدى . وكلا خوش آمد قيلوب شهردە قالغان عسكزلرن كورسه توب يورديلر . يعقوب خان انلرنگ عسكرى انتظاملرن تحسين قيلوب طورر ايدى . صوكره : «حيب الله خان حضرتلرى شهر كه مينم عسكرم بلەن كيله چك ، بز آننگ بلەن محبت ايتوب افاق يا صادق!» ديه قورالدرينى بر يرگه طويلا ب قويوب عسكرايله آننگ قارشيسنه بارورغه تيوشلىكنى آگلاندى . وكلا «خوب» ديب شولاى ايتديلر . شهردە بر كشى ده قالمائىنچه «استقبال» قيلورغه چقديلر .

بونلر چغو ايله يعقوب خان عسكرى (اولدن يرلوب قويلغان تعليم بوينچه) شهرگه كره باشلاديلر . «۳-۴ يوز» خيال قيلنغان يعقوب بك عسكرينگ اون مكلردن ده كوبه بوب كيمكانن كورگاج اهالى شېهه گه توشدى . و حيب الله خاننى ازلى باشلاديلر . يعقوب خان «اول حاضر كيلوب يتەر» ديه خلقننگ شېهه سن كيتەررگه طرشر ايدى .

نهایت «حكمدارمز قنى؟» سؤالينه قارشى يعقوب خان: «اول وفات بولدى . ايندى ميگا بيعت ايتە چكمز» ديه جواب يردى . مونه شوندىن صولك غايت دهشتلى صوغش چنوب كيتوب قان دريالرى آقدى . خوته ن خلقى بتونلى قرلوب بته يازدى . خوته نيلردن ۲۰ مكله ب كشى اولدى . اوج كون اوج تون توتاش صوغشاندىن صولك اطاعت ايتەرگه مجبور بولديلر .

يعقوب خان خوته نى آلماندىن صوكره نيازبلك نى حاكم قيلوب اوزى كاشغرغە ياندى . كاشغر گه ده ميربابا اسملى كشىنى والى تعيين ايتدى .

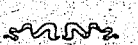
حيب الله خان اوغللىرى ايله برلكده اولتزلوب ياركننده مدفون بولديلر .

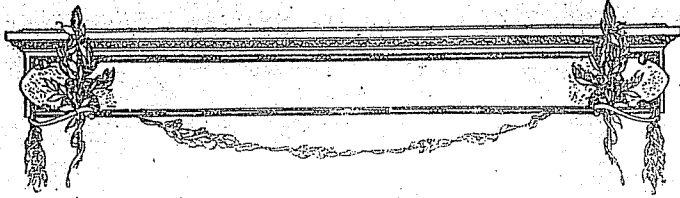
نوشيروان يوشف . «خوته ن»

شعر :

نهرده قالدى .

نهرده قالدى بيزده گى اول حق ، حقانيت سوزى؟  
 طولدى چونكه خلق آراسينده بوكون ير فسق و برد  
 حق ، حقانيت اولان يهرده اولور بيك درلو ذوق  
 نهرده اول بيك دورلو ذوق؟ هر يهرده آه بيك درلو درد  
 حق ، حقانيت اكر ير يهرده اولماز سه يامان  
 چونكه اول يهرده اولور هر دم نفاق ، اولماز آمان .  
 زنجيرلى طلبه سندن : آق مسجدلى لطفى عبدالله .





## آلتی شهر تارىخىندن بر پارچه

۱۲ نچى عصر آخر لىنه ياقن قىطاي حكومتى قام جونخىغان ايدى. بر ياقدن اچكى اختلالار (۱) ايكنچى ياقدن اينگليز تىجاوزى قىطاي حكومتىن بتون تامرىندن سىلكىتكان ايدى. (۲). مملكت بتون بتونه شاو شو اچىندە قالغان، آندىندە بوندىندە ئىلى تورەلر ئىلى خوچىلر، «آلتى شهر» نى اوز ياغىنه تارتقالى باشلانلار ايدى. كۆپ تارتشقاندىن سوڭ «آلتى شهر» تىلوب بىدى. برى قولن، برى آياغن اوزوب آغان؛ برىنه باشى تىگان، ينه برىنه باشى قورى كەودە گىنه قالغان! . . .

ياركىند - خوتەن صوغىشى

۱۲۸۰ دە حىيب الله خواجە نىگ زور اوغلى احسان، خوتەن خلقىن تشويق ايتوب بوندىغى قىطايلىرىنى محاضرە كە آلوب ايكي آى مقدارى صوغىشىدى بو صوغىشە قىطايلىر قىلوب يە يازدىلر. صوغىشە تابا قىطايلىر حكومتىدىن اميد اوزوب اتىخار قىلە باشلايدىلر. ايسەن قالغانلىرى اسير بىرلدىلر.

احسان خان خوتەن ولايتىن ھىمە قىصبە و كىندىلى ايله ضىط ايتكىندىن سوڭ اھالى اچىندن برىن خان كوتەرو ايله تىكلىف قىلدى. خلق دە بر آغزىدىن احسان نىگ اوزن تىلەدىلر. احسان، آتاسىنى اشارە قىلدى. خلق بونى دە حسن قىبول ايله مقبول كوروب حىيب الله خواجە نى خان سايلادىلر.

حىيب الله خان اولدىن اوڭ حسن اخلاقى، ياخشى معاملەسى ھەدە فضل و كمالى ايله تانلغان بر كىشى ايدى. خانلق اورىندىغىنە اوطورغاندىن سوڭدە اخلاقى بوزلمايدى. مملكت اشلىرىنە اھمىت

(۱) ۱۲۷۳ ھىجرىە لردە «يونان» مىسلمانلىرى كوچلى اختلال چىقاروب، اوز حقو قىلرلر ھمايە قىلپو يولندە موفىقتە قازانغان ايدىلر. آندىن سوڭ برىر آرتلى دونىگان وتاراجى اختلاللىرى پىدا بولغان ايدى. شولوق زمانلردە «خواجە» لردە كوچلىرى بارنچە ھىرە قىلوب طورمقەدە ايدىلر.

(۲) انگلىترە حكومتى قىطاي حكومتىن افىون چىقارودىن طىغان ايدى. قىطايلىرىنىڭ افىون ساتودىن توقتاسى كىلمەيدى. مۇنە شول سىببى ۱۲۷۷ ھىجرىە قىطاي - اينگلىز صوغىشى چىقىدى. بو صوغىشە قىطايلىرىنى چىكىلگىن ايدىلر.

و جارىە لىنە اورتا قلاشو كىك حيوانى اميدلر برلە فقير خلقلر و ياشلر ھىمدان قىرمطى غە اىبەرەلر، كوندن كون كۆبە يەلر ايدى. مونلر قىر آن كرىمە بولغان «جنت» سوزىنى تەن عبادتلىرىدىن بوشابو ونفس مىرادلىرىنى بىرو برلە تاويل ايتدىلر و شول سىببى غاز، روزە كىك فرض عمللىرىنى قويدىلر. نفس مىرادلىرىنى بىرو يولندە اوزلرىدىن باشقىلرنى اولدرو، ھىلاك ايتو يولنى كىردىلر.

قىرمطىلر، اسلام دىناسى اچىون بلا قىضا طوفانى بولوب تالان، اولدرو، قىرلىشو عادتى اشلر ھىملە سىنە كىردى، اوز مذهبلىرىنە كىرگىن كىشىلر ھىتى خاتون قىلر، بالا چاغلار حيوان روشندە بوغازلانادر ايدى. مونلر نىگ ماجىرالىرى و تارىخىدە - قالدىزغان قارا خىلرلىرى يازوب بىرمازلك درجەدە كۆب.

سوڭىدىن مىسلمانلر، اوشبو وھىشلىرىدىن اوزلىرىنى صاقلاو نىتى برلە قورال غە ياندىلر و آنلر نىگ جىمىتلىرىنى تارتىدىلر. لىكن قىرمطىلر طرفىدىن ساچلوب قالدىلغان اورلىقلىرى نىسلىرى بونولاي اوزولمادى، قىچىقان قىلىندىن بر وقت بو طرفىدىن و ايكىنچى وقت نىگى طرفىدىن قالىقوب چىقوب طورادىر ايدى.

مشھور حسن مىساح ھەم دە ھىشاشىن فرقىلرلى، قىرمطىلر يولندە بولغان «باطنى» لىر ايدى. بىز نىگ زمانمىزدە ظاھىر بولغان «باتنى» لردە ايكىنچى بر اسم برلە ظاھىر بولغان «باطنى» لردىر.

بر قىرآن، بر پىغمبەر كە تابع بولوب بر قىلە كە يونە لىگان مىسلمانلر نىگ مذهب تىصلىرى برلە مېتلا بولولرى صرف بر آ كلاسلا مودىن عبارت بولدى.

«باطنى» لىرى بو كوندە كى بايلىرىنى مىسلمانلردىن سايارغە وجە يوق. آنلر اوزلىرىنە باشقىلر بر «دىن» كە تاج فرقىلردىر.

## «سعدى» «بوستان» ندىن:

(عشق و محبت عالمىن تصوير ايدوب)

دو كس را كە باھم بود جان و ھوش،

ھىكايت كىناتند ولېھا خموش

چو دىدە بدىدار كىردى دلېر،

نگردى چو «مستقى» از «دجلە» سىر

كوبلى ترجمە:

ايكى ذات بر كە دوست بولوب قوشولسە عقل و جانلىرى،

اشارە برلە سويلرلر، قىملىدامى ايرىلر؛

قاراساڭ مېھوبەك يوزون، بولورسنگ كوز آلماغان

گويا سىن ايندى مستقى اچى «دجلە» نى طوبىماغان

م . س . ج

ئۇلاد گۆزۈپىسى

www.ewlat.org

www.uyghurkitap.com



یروپ بو یولده جیدی حرکتلر قیلوب طورمقده اییدی. اداره اشلی ده بر ترتیبکه قوبلغان، عسکری ده ۷۰ مگله بولغان اییدی. بونک زمانده خلق دوزخدن قوتلوب خنتکه کرگان شیکلی راحت کونلر کیچره باشلان اییدی لکن بو راحت و بو طنحلق اوزاق دوام ایته آلمادی.

شولایغنه طورغانده نیاز بک دیگان بره ونک «یارکند» دن چغوب ۳۰ مگ کشی ایله «خوتهن» گه کیلگان خبری ایشتمدی. بوگا قارشی حبیب الله خان ۴۰ مگ کشیک عسکر گه اوغلی احساننی باش ایتوب یولغه سالدی. احسان خان «خوتهن» دن بر کونلک یرده «قوم رباط» دیگان موضعه نیاز بکنی کوتوب طورمقده اییدی. اوزاق اوتمادی یارکندلکر قوم رباطه کیلوب یتدیله. شوندن سوک یارکند مسلمانلری بله خوتهن مسلمانلری آراسنده قانی صوغش باشلانیدی. بر آز صوغشقاندن سوک احسان خان ملطق اوغلی تیوب اولدی. بونی کورگچ خوته نلقلر نک قانی قزوب کیتوب یارکندلکر گه غایت نق هجوم قیلدیله. شوندن سوک آلر چداب طور امیچه یارکند گه قاچدیله بو صوغشده یارکندلکر دن ۱۷ مگ کشی تلف بولغان اییدی.

۱۲۸۳ ده «خوتهن» گه موسیو جونسون اسملی بر انگلیز ضابطی کیلگان اییدی. شول مناسبت ایله بولسه کیرک حبیب الله خان، هندستان والیسندن یاردم امید ایتوب اتفاق یاصارغه طرشوب قازان اییدی، لکن والی (سیرجون لورنس) بوگا اهمیت بیرمهدی. حبیب الله خان نک التماسن اعتبارغه آلمادی.

صدیق بک

صوکنی کونلرده کاشغرده گی قتايلر «شورلهی» باشلانلر اییدی. مسلمانلر نک صداقت و محبتلر ن جاب ایتو چاره سینه کر شوب تورلی حيله و تدبیرلر قیلا باشلا دیله. مثلا جمله دن بری - مسلمانلر دن «آوان» آلمی طورغان بولدیله. و مسلمانلر نک صداقتلر ن عملی روشده قازانورغه موفق ده بولدیله؛ مسلمانلر آروب کیتوب قوللر نده غی قوراللرن قتايلرغه بیردیله. قتايلر شولای ایتوب اشنی جایغه کیترگچ بر کیچه یاگا شهر دن کیلوب قاراولچیلر نی الدالاب قابقانی اچدردیله.

مونه شوندن سوک قطای عسکری شهر گه طولوب آنده غی مسلمانلر نی قیر اطورغه طوطندیله. قتل عام قیلدیله. مسلمانلر هنه قدر بالتا، پچاق، چوقمار، کوسک بله مدافعه قیلورغه طرشوب قاراسه لرده بولدر اآلمادیلر. قتايلر اولتورده دوام ایته ایدیلر. کم طوغری کیلسه شونی اولتره لر. بوندن خاتون - قز حتی صی بالازده استننا قیلنماسن اییدی. شول وقت بر کشی بالالرن اوط

اچنده قالدروب اوزی قلمه دن آرقان تاشلاب طشقاری چقدی. و قرغزلر نک بیگی بولغان صدیق بک گه شهر احوالن بیان ایتوب یاردم قیلوون اوتندی. صدق بک ده در حال ۲ مگ آطلی وقوراللی عسکر ایله کاشغر گه کیلوب شهر نی محاصره گه آلدی، بر کیچه سی برابن تابوب شهر گه کرر گه موفق بولدی. قرغز عسکری قتايلر نی تتوبکنه صالدیله. قتايلر دن اولمه گان آدم قالمادی. قالسه ده بیک آز بولغاندر.

صدیق بک کهنه شهر نی قتايلر دن تاراتقاج یاگا شهر نی ده بر نیچه کون قاماب طوردی. صوگره کاشغر گه (کهنه شهر گه) کیلوب حکومت ایته باشلا دی. لکن، بر نیچه کوندن سوک خواجه پرست کاشغر خلقی «بز خواجه لر نی پادشاه قلمی» بر قرغز نی پادشاه قیلامزی سوک، بو بیت بزگ ناموس» دیگان کبی صدیق بک علیه نه حرکت ایته باشلا دیله. صدیق بک ده شونی سیزوب «حکومت تختی ایچون بو بیچاره نادان و آکسز مسلمانلر بله صوغشو موافق حکمت ایمه سن» دیه حکومتنی خوقنده غی بزرک خان توره گه حواله قیلورغه قرار. یروپ ۱۲۷۸ ده خوقند خانی علیم قولی غه بر کشی کوندروب بزرک خان توره نی طلب ایتدی (۱). علیم قلی خان هم ۳۰ - ۴۰ کشی نی بولداش ایتوب، «یعقوب بک» نی عسکر باشی (میر آلائی) قیلوب، بزرک خان توره نی کاشغر گه بیردی.

بزرک خاننک اوتووی، بو نیچه صدیق بک موقت کاشغرده قلوب وزیر اعظم اورنن طوطوب طوردی. یعقوب بک ایسه عسکری خدمتده اییدی.

بزرک خان توره کاشغر گه کیلوب خانلق اورندغینه اوطورغاندن سوک بر یاقدن مرید جیناب ایشانلق قیلورغه کرشکان اییدی. طبیعی، حکومت و سیاستدن خبر سزایدی ایندی. یعقوب بک ایسه غایت اوتکر وزیرک بر کشی اییدی. اول توره نک قولندن بر اش ده کیلمه یه چکن سیزوب، بلکه اول خان بولوب طورغان تقدیرده کاشغر نک تاغن تگی باوزلر قولینه کیچه چکن بلوب بو یولده (مملکت و حکومت محافظه سی بولنده) جیدی چاره لرغه شروع ایتکان آیدی. بزرک خان فراغت و راحت ده ایکان، یعقوب بک آقچه طویلاب صوغش اسبابن حاضرله و ایله مشغول. بر یاقدن سیاسی «نطق» لر سویله ب اوزینه طرفدارلر کوبه یثور اییدی. اول بو حقده موفق ده بولغان، اهالی حقیقت حالنی توشنوب یعقوب بک

(۱) بزرک خان، جهانگیر خاننک اوغلی بولوب، صدیق بک ده جهانگیر خاننک همیشره سن نکاح قیلوب، آغان اییدی. مونه شول مناسبت ایله صدیق بک بزرک خان توره نی چاقومش اییدی. جهانگیر خان حقتده ۱۹۱۵ نیچی یلغی شوراده یازغان اییدی.

اور ندغن تارتوب آلدی.

شول وقتلارده فرغانه طرفندن ۷۰ مگلب قیچاق کاشغرگه کیلوب یعقوب خانغه عرض اطاعت ایله دیلر. بولر اچنده سابق تاشکند قوماندانی بیک محمد، میرزا احمد قوشیگی هام حق قلی مگباشی بار ایدی.

بولرنگ بویرگه کیلورینه سبب شول ایدی: ۱۲۸۱ده روسیه عسکرینگ قوماندانی چیرنایف چمکنندی آلوب تاشکندگه یورگان ایدی. اول وقتده تاشکندده میرزا احمد حاکم ایدی. ۱۲۸۲ده تاشکندروسلرغه بیرلگهچ میرزا احمدخوقندغه کیلوب ایدی. تاشکند صوغشده علم قولی شهید بولغاچ بونک اورینه خوقندده مقام امارتکده خدا قولی دیگان کشی او طورغان ایدی. شول وقت خدایار خان بخارایلر بلن تورکمه ناردن بر مونچه کشینی ایهرتوب خوقندغه کیلوب خدا قولی بلن صوغشرغه طوطنغان ایدی. خدا قولی جیگلوب اوزینگ طرفدارلردن ۱۰ مگلب کشی ایله ۳۰ دانه طوب آله کتروب کاشغر طرفینه قاچمان ایدی. خدایار خان ۱۲ مگ کشی ایله آنک آرقاسندن قولاب کیلوب صوفی قورخان دیگان یرگه یکان ایدی. شولچاقده خدا قولی بلن کیلگان قیچاقلر صوغشده قاجوب کاشغرغه کیلدیلر. یوغارده ذکر ایتلگان قیچاقلر منه شولر ایدی.

یعقوب بک یاگا شهرده قطایلر بلن صوغشخان چاقده، بزرک خان تور، و صدیق بک یعقوب بک ضررینه حرکت ایته باشلاغان ایدیلر. لکن موفقیت قازانا آلمادیلر. یعقوب بک آنلرنی قولغه آلدی. بزرک خان تورهنی آزاد ایلوب حجگه یباردی. صدیق بکنی حبس ایتدی.

یعقوب بک، فتنه چیلرگه ادب بیروب عسکرن بر ترتیبکه قویغاندن سوکره میرزا احمدنی قوماندان قیلوب «مارال باشی» نه باردی. بو وقت مارال باشنده ۱۸ مگ قشای عسکرنی طورر ایدی. شهرنگ قلعه سی بیک نقلی بولغانلقدن محاصره خیلنی اوزنغه تارتلدی. طوب بلن بوزا آلماناچ باسقچلر بلن قلعه دن کروب شدتلی هجوم یاصادیلر. هر ایکی طرفدن زور تلفات بولدی. نهایت یعقوب بک اوزی شهر اچینه کروب عسکرنی تحریض قیلدی. طرشو بوشقه کیتجی بیت! آخری شهرنی آلدیلر. یعقوب بک، ملا جان طوخسانی شهرگه والی قیلوب یارکندگه یوردی.

یارکندنی محاصرهغه آلوب دهشتلی هجوملر ایله، کوب کوچلر توکدی. نهایت یارکندنی ده اوز اداره سینه آلدی. سوکره یارکندجا کبی نیاز بک ایله اسحاق خواجهنی یانینه چاقروب نیازنی خوته نگه و اسحاقنی کوچارغه والی قیلو ایله بشارت یزدی.

طرفینه آوغان ایدی. صدیق بک بلن کاشغر لیکر آراسنده صووتوب اولرگان ایدیکه شول سببلی اول کاشغر دن کیترگه مجبور بولدی. و برکون بزرکخان توره گه ده کورنچیچه خوقندغه علم قولی یانینه باروب یعقوب بک اوستندن شکایت قیلدی. یعقوب بک: «صدیق بک ننگ خوقندغه قاجوب کیتورنی یاخشیلقغه توگل، اول خانلق منصبی آلوب کیله چک و سزنی تختدن توشره چک» دبه بزرک خان تورهنی اغفال ایتدی. توره یوقلی ایدی ئیل. اول یعقوب بکنی صدیق بک اورینته مندروب، همه اشنی آنک قولینه تاپشردی.

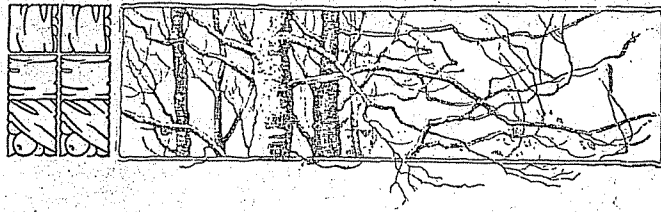
بزرکخان توره شول چاقلرده یارکند جا کلرینه بر نصیحتنامه یازوب ۳ یوز عسکر ایله یعقوب بکنی یارکندگه کوندردی. لکن یارکند جا کلری مستقل حکومت ایته نیتده بولندقلرندن توصیه نامه گه قولاق صالمادیلر. بلکه آچولانوب صوغشرغه قرار بیدیلر. یعقوب بکده در حال صوغشقه حاضرله ندی لکن یعقوب بک عسکرنی یارکند عسکرینه نسبتاً بیک آز ایدی. جیکلدی. بو خبر کاشغرگه باروب بزرکخان توره گه ایرشکچ اول قورقو آزالاش آجو بلن: «وقتسز حرکت! نه لی آر بلن به یله نه طورغان چاقمنی! طنحقنه طورغانده!..» دبه یعقوب بکنگ بو اشندن ناراضی ایدکن بلدردی و آنی اولتررگه قرار بیددی. یعقوب بک ایسه کاشغرگه کیلماسدن اطرافنده غنی اولرده توقبات، کولگی عسکر جیناب یاگا حصار قلعه سینی محاصرهغه آلدی. یعقوب بکنگ بو اشندن خبر آلو ایله کاشغرده گی طرفدارلری بزرکخان تورهن قاجوب یاگا حصارغه کیله باشلادیلر. یعقوب بکنگ عسکرنی کوندن کون آرمقده ایدی. ۶ یوز کشینی محاصره خدمتینه قویوب، ۲ یوز کشی ایله اطرافنده غنی قریه و قصبه لرغه یوردی.

اوبال، یانداما، یاپجان، قازان کول، فیض آباد اوللرن صوغشمیچه آلدی، چونکه بو یرلرنگ اهالیسی عموماً مسلمانلردن عبارت اولوب بونده قطایلر آز ایدیلر. شول سببلی تسلیم ایتدیلر، یعقوب بک عسکرن دخی آرتدیرراق یاگا حصارغه یاندى. ایندی قطایلر حیاتدن امید اوزوب اوزلرن اوزلری اولتره باشلاغان ایدیلر. شهر اوط اچنده قالغان ویک کوب قطایلر اوزلرن یوری اوظقه آتقان ایدیلر. شهر یرلنگانین صوگ دورت یوزلهب قشای اولمدن قورقوب ایمان کیلتردیلر. ایمانسز قالغانلری اولمگه محکوم بولدیلر.

یعقوب بک یاگا حصارنی آغاندن صوگ اعلان استقلال ایتدی. و مسلمانلردن بر کشینی والی قیلوب قویدی.

سوکره کاشغرگه کیلوب بزرکخان توره گه آچقندن آچق: «سز حکومت اداره قیلورلق کشی توگلسز، طنکرنی اچکرگه آلوب طنحقنه اوز اشکرده بولکر» دبه آنک آستندن ایله بکنه خانلق





### مدنیت دنیاسنده خرافات

(عریجه بر ژورنالدن آندی)

کوبدن توگل گنه زور بر مجمعه «علم آرتو و عمومیه شو نسبتنده اسلام دنیاسی و هم لر و خرافه لر دن صاقلانور، موندی نرسه لر اوز اوز لر دن بتار» دیب موانر برله صوغشورغه کوب حاجت یوق ایکانلکنی بلدرگانر ایدی. احتمال بو اش، اسلام دنیاسنده و مسلمانلر آراسنده شولای بولسه ده بولور. علم آرتو و عمومیه شو سبیلی خلق لر، سلف عصرنده غی صاف و خالص اسلامنی آ کلاب آسه لر، و هم لر و خرافه لر دن بیک ییکل قوتولور لر. اما علم آرتو نسبتنده خرافه دن قوتولو آوروپا مدنیتنده خلق ظن ایسکان درجه ده بولماغانغی معلوم.

آوروپاده علم، نی قدر آرتسه ده و نی قدر تارائسه ده خلق لر همیشه و هم اسیری بولوب طوزالر، موندن آیرلا آلمیلر. بو طوغروده اوقوغانلر برله اوقومغانلر آراسنده کوب آیرما یوق. خرافات هم او هام، نادان خلق آراسنده نی قدر حکم سورسه اوقوغان خلق لر آراسنده ده شول قدر حکم سورده لر.

موندن مگ یل مقدم، عرب شاعرلر ندن ابوتمام طرفندن «تخرص»، «احادیث ملفقه» دیب آتالغان سوزلر مزی بو کونده بز لر «او هام» و «خرافات» دیب یوروته مز. شوشی زمانمزی «علم زمانی»، «نور زمانی» دیب آتاغانلقمز ایچون «خرافات» هم «او هام» لرغه مبتلا بولونی بیک زور عیب اشلر دن صانیمز، ممکن قدر موندن آرالانورغه طریشامز و بزده موندی نرسه لر بارلقنی بلسه لر آوروپالور کوله لر، مسخره ایثارلر و شول سبیلی دینمز گه ده طعن قیلور لر دیب قورقامز. مونک سبی، بز نک آوروپانی درست تانی آلاموز، آنلر ده علم یورتلری و عالم لر کوب بولوب ده اوزمز ده آندی اشلر بولماغانلقدن کیمسنوو مز در. بز، آنلر چیقارغان تیمور یول لر، پاراخودلر، تیلیغرافلر و تیلیفونلر هم ده الیکتریق لرنی کورب اوزمزی یرده و آنلر نی عرش اوستنده دیب خیال ایته مز. درست، آوروپاده حقیق و جدی «علم» هم ده بیک عالی و محقق آدم لر بار. آوروپانگ شهرتینی شوشی آدم لر چیقاروب طورالر. اوز مملکتلرینک نفوذلرینی دنیاغه یوروتلر. شونک برله برابر موندن ده شول یوقاری طبقه دن قالغانلر، بزده گی الگ توبان خلقلر دن ده توبانلر بولوب و هم اسیرلری، خرافات بنده لر یردر.

بارکنده محمود خواجه نی حاکم قیلوب کاشغر گه قایشدی. یعقوب بک غایت اوستالق ایله، تهملی وعده لر بیروب، کوبکنه معاشاقلر تعیین ایروب حاکم و مأمورلرینک کوبکلارن آلا بلور ایدی. سوکندن نا اهل مأمورلر نی عزل ایروب آنلر اورنینه اهلیتی کشیلر نی قوبار ایدی.

یعقوب بک، قورال دن بیگره ک، تهملی، لذتلی وعده لری، آچیجه و هدیه لری ایله مخالفلر ننگ کوزلر ن مایلاب مقصودینه ایرشر ایدی. چونکه آلتی شهر خلقینک احوال روحیه سی ده شونی تقضا قیلور ایدی. آلتی شهر مسلمانلری بو کونده شولای نه لی، قولکده آچیجه ک بولسه، هدیه لر بیروب طورسا ک آلر سیندن بیک عزیز نرسه لر نه آیامیلر. یا خود آیامایا چقلر. ذاتا، قولکده آچیجه ک باشکده عقلک بولسه «پادشاهلق» اوزی سینک آلدکه کیلوب نزله نه چک. آچیجه سز احمقلرغه بر پارچه نان تابوب آشوده چیتدر. ناپالیونده نه یسکان بیت: «مینده عقل بار، دنیاغه حاکم بونور ایدم لکن آچیجه یتکروب بولنی» دیگان.

اوزون سوزنک قسقه سی یعقوب بک عقلی بر کشی ایدی. قولنده آچیجه سی بیک کوب بولماسه ده اول قای چاقده «طوتغان آبو تورسن صائقان» شیکللی کوب کشیلر گه قطای قولنده غی شهرلر دن منصب بیروب قوبار ایدی. نیاز بک بلن اسحاق خواجه غه خوته ن بلن کوچارنی بیرگان کیی . . . یعقوب بک، شوشی واقعه لر دن سوک خانلق درجه سینه مندی. نوشیروان یاشف (خوته ن).

### سوره

#### امیدلی ایمان

بز الوغ ایل، آق بیختمز آلتی یاقده شوکا کوره امطلا بز آلتی یاقغه. ایرته کیچن اوقی تورغان ایمانمز: آلتی کونده آطلانامز آرغماقغه.

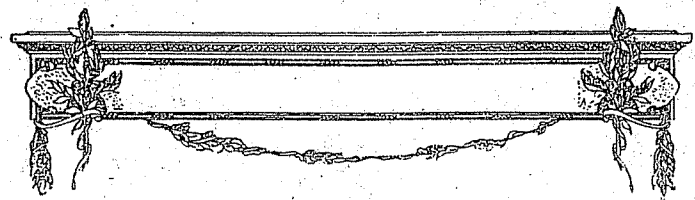
#### عقل هم آلتون.

ایسکیدن قاوشی کیله در، بو عقل آلتون بلن نهق شولای قارشی کیله صالحون قزو یالقون بلن سوز سویله و تیوش دینسه عقل، عالی اویغه قارات بای سویلی سوزنی همانده، نوزلی آلتونغه قاراب. ضیا یرمکی.



برابر اوسه چكدر. تل بلهن مدنيت آراسنده غي علاقه و مناسبت آس بلهن طوز كيدير. علوم و فنون، صنعت و مدنيت دنياسنده طوغلوب اوسكان بالارمزننگ تللري اوزلگندين اصلاح ايتلگان بولوب تابولاچقدر. وشول يولغه كركانده گنه بزنگ تلمز XXنجي عصرغه موافق بولوب آچلاچقدر.

نوشيروان ياوشف (خوتن).



### آلتی شهر تاريخندن بر پارچه

مغول و چغتای خانلقلری اقراضغه بوز قويغاندن صوڭ «آلتی شهر» بر مدت فالماق ادره سینه کيچوب طوردي. قالماق خاناری بروقتلرده شمالا سيبريا، جنوبا کاشغر و تبيت، شرقا چين مملکتی، غربا قرغز دالاسینه قدر بولغان يرلرني و آلتای تاغلرینی اوز ادره لرینه. آلب «قالماقستان» قطعه سی وجودکه کيترگان ايدیلر لکن ۱۱نجی عصر آخرلرینه تابا قالماق حکومتی نڭ ضعیفله یووندن استفاده قیلوب چين حکومتی باش کوته ردی. «آلتی شهر» ده ۱۱۷۰ دن ۱۲۴۰ غه قدر آتار قولینه کروب طوردي. «آلتی شهر» نڭ کیرهك قالماق ادره سینه کرووینه و کیرهك قطای قولینه توشووینه باشلیچه سبب «خواجه» لر نڭ خلقنی اوزلرندن صوندرولری وشول خواجه لر نڭ تعلیملری آرقاسنده اهالینڭ «آق تاغلق» و «قارا تاغلق» اسملری ایله ایکیگه آیرلولریدرکه، شوشی سبیلرکه مبنی قوللر نڭ کوچلری کیتوب مملکت و حکومتلرینی «تسلیم» گه مجبور بولدیلر. صوگنندن بوتفرقه نڭ آچیسن اوزلری ده تاندیلر. ماللری، جانلری، تلف ایتلدی. عزت و آبرویلری بتوب دینی و ملی حقارتلر گه دوچار بولدیلر. اسیر و محکوم، فقیر و محتاج بولوب قالدیلر.

ایشته افتراق!

آچیسن تاندیلر. اما بونڭ سببن اوزلری بلمهس ایدیلر. شونلقدن اول اختلاف اورتادن کوته رله دی. ئەلی بو کونده بیله «آق لر» بلهن «قارالر» آراسی اوط بلهن صو شیکلی ضددر. بر فرقه زمانه قاراب بز اش قیله باشلاسه، ایکنجی فرقه آنڭ بو اشن بولدرماسقه طرشا. ایشه جهالت!

تولاد گورویسینی

۱۱۷۰ - ۱۲۴۰ تارایخلرینده اوز بک خانلری ده اوز آزا

www.uyghurkitap.com

کچریت باقال، قیسمین نئسیر و قیسمین باقال

(بخارا خانلری بلهن) صوغشا باشلاغان ایدیلر. شونلقدن «آلتی شهر» گه اول یاقندن جلی بهرلمه دی. افغانستان طرفندن ده یاردم کیلو احتمالی یوق ایدی. چونکه اولچاقلر افغانستان اوزی اینگیز قورالی آستنده قالغان ایدی. بنا علیه «آلتی شهر» خلقی بو عصرده ظلم و استبداد آستنده طوردی. آنلر نڭ آه وزارلرن ایشتوچی ده کوروجی ده یوق ایدی. چونکه چنیلر نڭ آلتی شهرنی قولغه آلودن مقصودلری آو آولا قیلندن قورساق طویدرو ایچونگنه ایدی.

درست، آلتی شهر، قطای قولینه کرگاندن صوڭ تجارت نقطه نظرندن خیلی مهم رول اوینادی، قطای مان چیتکه چغارر ایچون آلتی شهر زور بر کوپر اورنن توتقان ایدی. لکن موندن فقط «آلتی شهر» فائده لاندی. یرلی مسلمانلری حامللق خدمتندن بوشاب طورآ امدادیلر.

شوشی عصر اچنده «اوج طورقان» اختلالی قوزغالغان برلسه ده، بو اختلال زور آغمغه قارشی بر «گورندی» قیلنندن کچکنه بر حرکت ایدی. تأثیریه اوزی قدرگنه بولدی.

۱۳نجی عصر اورتالرنده چين حکومتی خیلی یومشاغان ایدی. بر یاقندن قرغزلر، ایکنجی یاقندن خوقند خانلقلری، بونڭ اوستنه بر طرفدن «خواجه» لر آلتی شهرنی یولقشدر باشلاغان ایدیلر. شوندن طولایی چين حکومتی خوقند خانی محمدعلی بلهن مصالحه یاسارغه مجبور بولدی.

۱۲۴۶ ده خوقند خانلری ایله قرغزلر آراسنده صوغش چقدی. اول وقتده محمدعلی خان نڭ کوندن کون کوچه یوب طورقان زمانی ایدی. قرغزلرغه غالب کیلوب «نارین» غه قدر باردی. غولجه (ایله) ولایتیدن هم بر مونجه یرلرني تله کتردی. چين حکومتی ایسه بو وقتلرده تمام قاقشاغان ایدی. آلتی شهردن اوکچه کونه رو وقتی ده یتکان ایدی. خوقند عسکری ایسه آلفان بر یرنده تخی، بعض بر اورنلرغه یاگا استحکاملرده صالحالاب طورالر ایدی. «طاش قورغان» استحکامی پامیر تپه لرینڭ جنوب ایتکلرن صاقلار، «قورتقا» قورغانی نارین طرفلرن حمایه قیلور ایدی. بو یرلر صوغش نقطه نظرندن بیک مهم اولدیغی اوچون بو قورغانلر قطای حکومتی نڭ باشینه چوقمار بولوب توشدی و نهایت چين حکومتی ۱۲۴۷ ده محمدعلی خانغه سفیر کوندروب صالح صورادی. «مصالحه» گه قرغز، قازاق، وخواجه لزه داخل ایدی که یعنی محمدعلی خان آنلرني آلتی شهر گه قول اوزاتودن طیسون.

محمدعلی خان قرغزلر، خواچلر کبی قوللرندن بر اش ده کیلمی طورغان بر خلقغه یاردم بیرونی اورنسر تابوب، هم ده

جیگلوب یا گا شهرگه یه شرندی . محمد امین خان باشلاب کهنه شهرنی ضبط ایتمکچی بولغان ایدی . لکن کاشغر خلقی یا گا شهرنی آلمی طوزوب شهرنی تسلیم ایتمیه چکلرن آکلاندیلر . شول سببیل اولا یا گا شهرنی محاصره قیلدی . لکن آنی تیزگنه قولغه توشرو ممکن توگل ایدکی معلوم بولدی . شول خاقده ا خوقندنک پولتیقه مأموری نعمت خان خوقند سودا گرلری ایله تفاق قیلوب شهرنی محمد امین خانغه تسلیم ایتهرگه قرار بیدیلر . وبر کیچه سی شهرنگ قابقالرن آچدیلر . محمد امین خان هم درحال شهرگه کرور پادشاهلغن اعلان ایدی .

صوگره کاشغردن کوکلی فرقه لرده قوشاغاچ یا گا شهرنی آچو اولقدر قین بولمادی . محمد امین خان یا کحصار قلعه سن ده محاصره غه . آغان ایدی لکن اورومچی طرفندن قایلرغه ۱۵ مگ قدر یا گا یاردم کیلو سببیل بر آز صوغشقاندن صوگ قالغان عسکری ایله خوقندغه قاچدی .

کاشغر خلقتندن ده یوز مگلهب کشی قطنینگ اتقانندن قورقوب محمد امین آرطندن خوقند طرفینه «هجرت» ایتدیلر . قش وقی ، غایت صاووق . بیوک طاغلردن ، تیره ن چوقلردن اوتوب باررغه کیرهک . بوتگ اوستنه بر کونی قار یاووب ، قاتی بوران چقیدی . مهاجرلرنگ بیك کوبلری هلاک بولدیلر . قایسیلری آچا بوندلر قایسیلری اوشوب اولر ایدیلر .

بر یاقیدن قینچاقلر پیدا بولوب یولباشا باشلادیلر . محمد امین خان کاشغردن آغان غنیمتلرنی تاشلاب . کیتهرگه مجبور بولدی «یولباشا» لر کوب کیشیلرنی اولتروب ، بیچاره مهاجرلرنی پرا کنده قیلدیلر .

بو واقعه دن صوگره خوقند خانلغی ایله چین حکومتی آراسنده یا گادن بر معاهده یاصالدى . وپولتیقه مأمورلکینه تکرار نعمت خان قویلدى .

محمد امین خان خوقندغه قایتوب ۷ یل طورغاندن صوگ ۱۲۷۰ ده ینه کاشغرگه کیلگان ایدی . لکن بو سفرده اولگسی کبک (اورومچیدن ۵ مگ عسکر کیلگان ایشوب) کیری قایتورغه مجبور بولدی .

ولبخان توره بله ن حق قلی مکیاشنی نك کاشغرگه کیلوی . ۱۲۷۲ ده خوقند خواجهرلردن ولبخان توره کاشغرگه کیلگان ایدی . یانده کیشیسی آز بولغانلقدن بر اشده چقارا آلمیچه قایتوب کیتهرگه مجبور بولدی . ایکنجی یل کوبرهک آدم طویلاب حق قلی مکیاشینی ده آلوب کاشغرگه تکرار کیلدی .

صوغشوب آنووی امید ایتلگان «نرسه» دن کوزگه کورنوب طورغان فائده نی قولغه توشرونی مصلحت کوروب ، معتبر سودا گرلردن عالم شاه نی باش ایتوب پیکین گه بر هیئت سفارت کوندردی . بو وقده ترتیب ایتلگان معاهده نامه بر نیچه ماده دن عبارت بولوب مهیره گی شولر ایدی :

« کاشغر ، یا کحصار ، خوتنه ، آقسو ، یارکند ، غولچه و اوچطورغان شهرلرینه غرب طرفندن کرتله طورغان سودا مالندن آلتاچق باج ( کمرک) آلو اشلری خوقند حکومتینه تابشورلور . خوقند خانلغی طرفندن مذکور شهرلرگه بره ر تجارت مأموری قویلور . بو مأمورلر کاشغرده گی زورراق بر مأمورلرنگ تخت نظارتده بولور . مذکور شهرلرگه کیلوچی خوقند واورتا آزیا خلقی کیرهک امور ضابطه و کیرهک اداره اشلرنده مذکور مأمورلرنگ حکمینه تابع بولورلر . کاشغر شهرنده طور اچق مأمور ایسه خوقند خانلغینگ پولتیقه مرخصی بولور . خوقند خانلغی ایسه بو قدر امتیازلرگه مقابل : کاشغر و آلتی شهرگه تجاوزدن توقنار و قرغز ، خواجهرلرنی ده اول اشدن طیار .»

بو معاهده تصدیق قیلغاندن صوگ آلتی شهر ۱۲۶۲ سنه گه قدر بیك طنچ طوردی . کاشغرده گی پولتیقه مرخصی عالم شاه ایدی . بو ذات خوقند خانلغینه بیرلگان امتیازلرنی تاغنده کیگایته توشدی . آلتی شهرده خوقند حکومتینگ نفوذی کوندن کون آرتقمده ایدی . قسقه سی بومعاهده نك هرایکى طرف ایچون فائده سی کورندی . لکن بومعاهده اوزاق دوام ایته آلمادی . محمد علی خان اولترو ایله (۱۲۵۹ دن اعتبارا) اشدن قالدی . (۱)

محمد امین خان

هجرتنگ ۱۲۶۳ نده خواجهرلردن محمد امین خان اوزینه ۵-۶ یوز کشی اهرتوب خوقنددن قاچدی . محمد امین خان قرغزلردن بر مونچه کیشینی اوزینه جلب ایتوب «اوش» یولی ایله کاشغرگه کیلدی .

کاشغرنگ یا گا شهرنده طوروجی ۳ مگ قشای عسکری محمد خانغه قارشى چغوب قاتی هجوم یاصاغان ایدی . لکن صوگندن

(۱) ۱۲۵۹ ده بخارا امیری نصرالله خان ، خوقندنی بخارا خانلغینه قوشو اوپی ایله محمد علی اوستنه بوردی . ۵-۶ آی قاتی صوغشقاندن صوگ نصرالله خان طرفی جیگلوب خوقندنی بخاراغه تابع ایتدی . و محمد علی خاننی بالا چاغاسی و همه طرفداراری ایله برلکده اولتروب بخاراغه قایتدی . لکن اوزاقده اوتمادی خوقنده کوچلی اختلال چغوب بخارا مأمورلرن تلف ایتهرک ، خوقندنی بخارا تبعه لکندن آبروب آلدیلر . صوگره خوقندنگ بورنی خاللری نسلندن مراد خان اسملی کیشی خانلق اوزندغینه اوپورتدیلر .



اوزاق صورلغان محاربه لردن صوڭ كاشغر اھالیسی مانندن  
ملكندن آبرلوب غایت ضعیف و فقیر بولوب قالدیلر.

ظلم شول درجه گه یتدیگه ، خلق زراعتدن بیله محروم اولدی .  
بیچاره خلق شول فقیرلك اوستینه فوق العاده ویرگو (آوان)  
بیررگه مجبور ایدی . خلق فقیرلكدن عاجز بولوب ویرگو اورنینه  
سویلكلی بالارن بیرر ، یاخود بایلرغه ساتار ایدیلر . « آوان »  
آلواشی مسلمان مأمورلری قولنده بولوب بونلر حکومت تعیین  
قیلغان مقدارنگ بر نیچه مثلن آلور و آرتقانن اوز کسه لریته سالور  
ایدیلر . مثلاً حکومت اھالیدن نفوس باشینه بر طوب بوز آلور  
ایله بیورسه آنلر ۵ طوب آلور وشوندن ۴ طوبی اوزلرینه قالور  
ایدی . قطای مأمورلری بو کبی اشلرنی بلمه سلر ، بلمه لده اوز-  
لرینه آز بیروب آلداتولری اوچونگنه جزا بیرر ایدیلر .

سیاست اشلرن بلمه گان ، منتظم بر عسکرگه مالک بولماغان  
جیلبه گه ی خواجهلرنك آلتی شهرگه کیولری قطايلرنك آچولرن  
قابر تودن باشقه بر نرسه گه ده یارامادی . بیچاره یرلی خلق ده نادانلق  
سیبلی خواجهلرنك کرامتلرنن مدد امید ایتوب آلدانور ایدیلر .  
پوقسه یانلرنده ۳۰-۴۰ مگله ب قورالی چین عسکری طورقاندن ،  
قولینه آغاچ تاپاق تاپانوب کیلگان زور جالمالی خواجهلرنك سوزینه  
کرمه س ایدیلر . کرامت بلهن حکومت ایتو ممکن بولسه بوکونده  
بخارادن کوچلی حکومت دنیاده بولماس ایدی . خواجه اولیا  
کرامتی فائده غه یاراسه اوی صاین کروب چوین قازان وقومغانلر  
چیوب یوررگه حاجت ده قالماس ایدی . اولکلرنك یاردمی ،  
ترکلرنك دعالری فائده بیره توزغان بولسه « آلتی شهر » خلقی  
بو کونگه ده توشمه س ایدی . خلق ، شوشی اشلرنك قوزی بر  
خیالندن غنه عبارت بولوب هیچ بر فائده سی یوقلغن آگلاسه بلکه  
بوندن صوڭ آندی اشلر بولماس ایدی . . .

نوشیروان یاوشف . «خوتهن»

### قطعه

شویله دنیا : بختیارسک سین بوگون ، شاد جانک ،  
سین کوله چسک ، سین کوکلی ، سین بختلی ، صاف قانک ،  
ایرته گه ایسه ، سین بختسز ، آغلی کوکلیک ، صقری جان !  
یهش توگه کوز . قاینی باصا بیزه کوکلیک دنیادن !

ادریس مکارمف

ولبخان توره کاشغر شهرینه صوغشمیچه کردی . کاشغر لکلردن  
۶-۷ مگ کشینی اوزینه قاراتوب « خانلق » اعلان ایتدی .  
صوڭکندن کوکلیلر قوشلوب عسکری ۸-۷ مگگه یتکان ایدی .  
یا گه شهرنی محاصره قیلدی . لکن شهرنی کوچ بلهن آلو ممکن  
توگل ایدی . چونکه قطای نگ قورالی و اوگره تلگان عسکرندن  
۲۰ مگله ب کشی بار ایدی . اول یا گه شهرگه آغوب کره طورغان  
صوتی جروب چیتکه آغزوب بیاردی . وشول سیبلی قطای عسکری  
شهرنی تسلیم ایتهرگه مجبور بولدی . یا گه شهر بیرلگاندن صوڭ  
ولبخان طرفینه قوشلوجی کوکلیلرنك صانی دخی آرتا توشدی .  
کوچی بر آز آرتقاندن صوڭ یا گه حصار قلعه سن محاصره ایتوب  
کوبکنه مشقتلر ایله آنی قولینه ئله کتررگه موفق بولدی .

ولبخان توره کاشغرنی اوز اداره سینه آغاندن صوڭ خلقدن  
فوق العاده « آوان » (نالوغ) آلا باشلادی . چونکه عسکر نریه  
قیلمق اوچون آچه کیره ک ایدی . حتی بر وقت یرلی خلقتنگ  
اوتنده گی معیشت اسبابلرنی آلا باشلادی . قازان ، قومغان و باشقه  
تیمور اسبابلرن جیناب طویلر یا ساتورغه طوطندی . (۱) . خلق  
بوگاده چدادی . چونکه آنلر بوندن اول بوندن ده آغراق یوکلرنی  
کوتهروب ظلم و جبرگه تمام چنقغان ایدیلر .

ولبخان توره نگ غیر طبیعی بولغان براشنی اشله و بلهن  
خلقی کوچله وی برده کیلشمی ایدی . اول مونه شوندی بر  
« زاقون » چغاردی : « کاشغر خلقی اوز عادتن تاشلاب خوقند  
عادتن قبول ایتسون ! » دیه مجبوری فرمان بویوردی . خوقند  
عادتینه کرمه گانلرنی کیسه ر ، اولتر ایدی . باشقه تورلی بهانه لر  
بله ده هر کون ئلله نیچه باشلرنی کیسوب طورر ایدی . کیسلگان  
باشلرنی دریا بونیه اویدروب قویار ایدی . خلاصه ولبخان توره نگ  
ظلمی افراط دره جه سینه یتدی که ، خلق اوزینگ اولگی قطای  
حکومتن صاغنا باشلادی . مونه شول سیبلی غولجه دن بیارلگان  
چین عسکرن کاشغر خلقی نمونیت ایله قارشى آدی . صوغش  
صوڭکده تورهم کاشغردن اوکچه کوتهروب اصل وطنینه قایتدی .

کاشغر خلقی هر نه قدر قطايلرنی استقبالی ایتسه لده کوب  
کشیلر قاتی جزاغه ، اولم گه محکوم بولدیلر . مسلمانلر هر نه قدر  
صداقت کورسه تورگه طرشالرده قطايلر همیشه شبهله نور ایدیلر .  
« خواجه » لر طرفی دیب شبهله نگانلرنی یوغالتاغنه طورر ایدیلر .  
هر کون یوزلرچه باشلر کیسلور ایدی . شبهه لیلرنك بعضیلری  
فایت قاتی عذابلر بلهن تعذیب ایتلور ایدیلر . بو دفعه قطايلرنك  
ظلمی اولگیلرندن ایکی مرتبه آرتقان ایدی .

(۱) بو کونده : «ولبخان زماننده اون اوگه برگنه قازان قالغان  
ایدی» دیگار سوزنی قازراق کشیلر ضرب مثل ایتوب سوییلر .  
www.tuyghurkitap.com

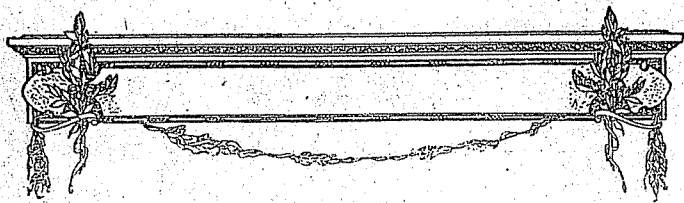


قلاچق ايسه، استقراض يوكاريني صوڭ كلهچك نسل اوستته يوكلهمك البته جائز، بلكه مطلوب اولور. حاصل اولاقق فائدهلرگ يالنگر بر جزئته نائل اولمش معاصرله بوتون آغرلغى يوكلهمك البته عدالت اولماز. شو عصر بوتون ثروتلرينى بر كمتلرينى اوزينگ ارثته ترك ايده بيلور ايسه، مشكل حاللرگ آغر دقيقهلرگ توليد يتدكلرى ضررلى ده ديونلرى ده البته ترك ايده بيلور.

اعتبار معاملهلرينگ اهميتلرينى ده ضررلرينى ده بيان يتدكلدن صوڭ، ايندى فائض مسئلهلرينى اقتصاد لسانيله بيان ايدهيم. اسلام تعليمهلرينگ علويتته برهان كبي اولور.

موسى جار الله .

ييتراغراد، اوكتابر ۱۹۱۶ سنه.



آلتى شهر تاريخندن بر پارچه

هجزتدن بر نيچه عصر مقدم، تاتار حكومتلرينگ غايت كوچلى و پارلاق زمانلر نده، اداره لر نده بولغان « آلتى شهر » ده راحت كونلر كيچرگان ايدي. بو وقتلرده بو يرده صنايع و معارف ده خيلى ياخشى تارالغان ايدي.

« آلتى شهر » هجزتدن صوڭ اوغور توركلرى حكومت ايتكان چاقلرده ده عمران و مدنيتچه ياخشوق ترقى ايتكان ايدي. بوندىن بر نيچه عصر صوڭغوراق قالوب وجودكه كيلگان مغول و چغتاي زمانى ده ناچار توگل ايدي.

نيچكلدر، مغول و چغتاي خانلقلىرى منقرض بولدى. شول كوندىن اعتبارا واق تويهك مسلمان خانلقلىرى پيدا بولوب « آلتى شهر » باشينه بلا اوطلرى ياغدىر باشلايدلر. آندن صوڭ صوفي صورت و شيطان سيرت « خواجه » لر ظهور ايتوب آلتى شهرنى تمام بولدرديلر. شوشى خواجه و ايشانلرنگ جهرى و خفيه اولمق اوزره مذهب تفرقهلىرى ميدان آلوب خلقنى ايكيگه آيردى. شوندىن آق طاغلق، قارا طاغلق، مذهبلرى وجودكه كيلوب « آلتى شهر » نى چيرگه صابشدردى. نهايت آيپاق خواجه كبي خانلر وطن و مملكتنى قىطاي و قالمقلىرغه صايدلر.

۱۰ نچى عصر هجزيدن اعتبارا « آلتى شهر » قان درياسى آستنده قالدى. آقدى قانلر، مسلمان قانى ! آلتى شهرگه خواجهلىق ايتوچى صوفيلر مسلمان قانى توگودن

بزم اسلاميت معسرلر عاجزلر حقنده انتظارى ايجاب ايتمش ايسه ده، هيچ بر انسان هيچ بر حقوق خصوصنده عفو ايجاب ايتمه مشدر. بلكه حالنگ زمانگ ايجابنه كوره حركتى انسانگ اختيارينه ادبته تسليم ايتوب، مناسب صورتلرده عفو مندوب ايتمشدر.

هيئت اجتماعيه ده انسانلرگ اقتصادى حاللرينى تسويه ايتمش خصوصنده شريعت اسلاميه تدبيرلرينى زكات فصلنده انشاء الله بيان ايتسه ك كيرمك.

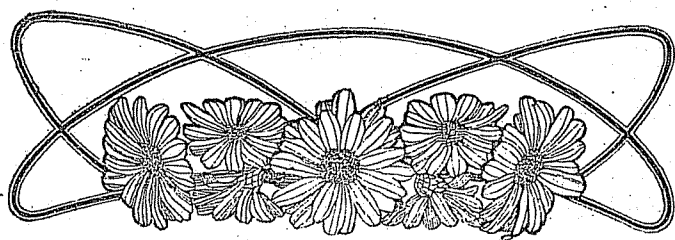
۱۰. اعتبارك، يعنى قرض، استقراض، ديون معاملهلرينگ اهميتلرينى يوقارى ده بيان ايتدك. نظرلى دقيق اقتصاد عالمرى قرض معاملهلرينگ استقراضلرگ غايت بويوك ضررلرينى ده بيان ايتمشلر.

اولا: حكومتلرگ شركتلرگ فائض مقابلنده استقراضلرى تشبث هميتلر ندىن خلقى محروم ايدر. خلق اوز ماليله اوز معرفتيله اش كورمكدن قالوب؛ حكومتك شركتلرگ كاغدلرينى آلور؛ فائض مقابلنده سرمايه لرينى ويورور؛ تئبل اولوب كون كوروچى صنف هيئت اجتماعيه ده زياده لشور.

ثانياً: حكومتلرگ بويوك استقراضلرى تجارتلرده زراعتلرده استعمال قىلنهچق سرمايه لرگ نقصانته سبب اولور. استقراض يوليله طوبولانمش مبالغ فائدهسز يوللرزه صرف قىلنور ايسه، بر نيچه جهتله ضرر محققدر. چونكه بر كمتلى كشرتلى سرمايه جمعيت الندىن چيقوب، تلف اولمش اولورده، بريته يالنگر ضررى قالمش اولور. ثالثاً: استقراض يوليله طوبولانمش سرمايه لرى قاپامق (تولهك) على العاده بر قاچ سنه لره توزيع قىلنمق جهتيله، شو كونگ استقراضى صوڭ كلهچك نسل اوستينه حقسز عدالتسز يوك اولور. شو كونگى يوكارى صوڭ كلهچك نسل اوزرينه يوكلهمك حقوقى هيچ بر انسان ده يوقدر.

استقراض ضررلى حقنده سويلنمش شو سوزلرگ هر برى طوغريدلر. لىكن او ضررلرگ هيچ برى استقراض ضررى توگل، بلكه سو استعمال ضرريدلر. استقراض، استعمالك صورتلرينه كوره، يا مضر اولور، يا خود مفيد اولور. طوبولانمش سرمايه منفعتلى يوللرده صرف قىلنور ايسه، مفيد اولور. فائدهسز اهميتسز شيلره صرف قىلنور ايسه، البته مضر اولور.

شو كونگى يوكارى صوڭ كلهچك نسل اوستته يوكلهمك اعتراضى، شبهه يوق، غايت مهم اعتراضدر. لىكن دقتله ملاحظه قىلنور ايسه، استقراضك ضررينه دلالت ايتمز، بلكه لهنه دلالت ايدر. استقراض قوتيله طوبولانمش سرمايه بر كه سنده انشاء الله چق اشلرگ منفعتى دائمى اولوب، صوڭ كبلهچك نسلگ استفادنه سنه



باشقە بر تورلى دە اش كورسەتە آمادىلەر. حتى بر ايمچه كدن سوت ايمگان «سلاطانلر» بر برى ايله آچقن آچق. «دشمان، دشمان!» ديب سوگش. اوق، قلاچ طوتوب طوغش، كوجاسى اولتر، كوجسى اولر ايدى.

بولرنگ؛ بو قدر قانلر توگوب، معمور شەرلرنى خراب قىلوب، گناھسىز اھالىنى مالدىن، جاندىن، بالا چاغاندىن آيروب، تونى كونى اوز آرا صوغشولردن مقصودلرى نى ايدى ايمگان؟ آكسز و نادان خانلرنگ بو كېى و حشيانە حركتلرینە سبب، شخصى اينترېغەلردن باشقە بر نرسەدە توگلدەر.

صوگنى خانلرنگ بو كېى تدبيرسز حركتلرى؛ بىكاردن بىكار اوز آرا صوغشولرى مملەكت اوچون صاغايماسلق بر چير بولدى. اشته شول كوندن بو كونگە قدر «آلتى شەر» چيردن چقالمى. وطن و مملەكت اوچ يوز يلدن بىرلى شول چيردن باش سكوته رە آلدى. بىچازەنگ حالى غايت آغردا!

«غرض آگلاما» بزنگ مسلمانلرغە شول زماندىن قالغان بر ميراث بولسە كىرەك. اشنگ آخرن اويلاو، مىلى و اجتماعى مسئلەرگە بى طرف قاراو، ملت ايچون فائىدەلى اشلرەدە شخصيتدن كىچو، تعصبى بر چىنكە قوبوب هر اشده و هر مسئلەدە كوزنى زور آچوب تىردن قارى بلورگە. اويرەنە باشلارغە وقت يىگان بولسە كىرەك ايدى ايندى.

چقماغان جانە امید بار، چىرنگ سببى بلنسە آگا دارو قىلورغە مكن. سببى ايشە اختلاف و افتراقدر. بس شخصى عداوت و كدورتلرنى اچدن چغاروب تاشلامق كىرەك.



تورکستان و آلتى شەرگە دائر قول يازمە. تاريخى بر اثرنى اوز تلمزگە ترجمە ايتوب نشر قىلمقچى بولغان ايدم، لکن بو اثرده معموما يوغاريدە مذکور «صوغش چوقمارلرى» ننگ اوز آرا چەكە شولرى بيان ايتلگان. مین بو قهرمانلرنى تاريخ ضحيفه سینه کرترگە تلمەدمە. بناء عليه «نشر» ندن واز كىچدم. بولر آراسنده تلسگە آنورلق و تاريخقە مالک بولورلقلرى بولسە، آلرەدە عبدالرشيد خان، بابرشاه، عبدالله خان، احمدخان، سعیدخان و يعقوب بکلردر. بولر حقتە قسقه چەراق يازلور.

نوشیروان یوسف . (خوتەن)

سید علی الظاهرى حضرتلرى حقتە خاطرە

(سیدنگ «آثار» دە یازغان ترجمە حالدىن بر آز جملەلر)

سید علی الظاهرى حضرتلرى ۱۳۱۳ - ۱۸۹۵ نجى یل مدینەدە سفر ایتوب استانبولغە کىلدى و احمد اسعد افندى خانە سنده یکرىمى کونلر قدر طوروب شوندىن «بخارا» شەرینە باردى و آندە اوزون وقت طورغاندىن صوگ «سمرقند» گە باروب جامع الصحیح صاحبی استاذ المسلمین امام محمد بن اسماعیل البخارى حضرتلرنى زیارت قىلوب قایتدى، شوندىن صوگ زاكاسى تىمر یولى و كاشپى دگرى برلە استرخانغە و آندەدە «قازان» غە کىلدى .

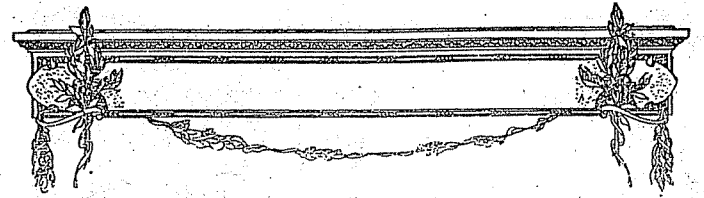
بز بو آدمى الگدن ایشتوب کىلەر و «مدینە» ننگ گنە توگل بلکە بتون حجازنگ الوغ عالمردن ديب اعتقاد قیلەر ایدک. بو سفرى حقتە مصر جریده لرندە بعض نرسەلرەدە اوقوب طوردق . شول سببى کورشورگە آرزومز کامل و بعض بر نرسەلر اوقو امیدمز کوچلى ایدى . لکن مفتى سلطانوف جنابلى «مسکاو» شەرینە تاج کیو بايرامینە اشترک ایتو ايچون اوفادن کىنگانلگدن صوبرانیه خدمتدن بوشانوب طوررغە چیتکە یوررگە امکان یوق ایدى. شونگ ایچون «سید حضرتلرى برلە بز کورشە آلدى قالورمز» ديب تأسف ایتوب طورادر ایدک. شول وقتلرەدە قازاندن حرمتلو یوسف حاجى : «سید حضرتلرى اوفاکگ بارادر» ديب تیلیگرام بیردى . بو، بزنگ ایچون کوتولمگان بر نعمت بولدى، البته شادالاندق .

۱۳۱۳ - ۱۸۹۶ نجى یل ماى آیندە سید حضرتلرى پاراخوددە اوفاکگ کىلدى. یانده سالم اسمندە بر خادمى بار، آوب کیلوچىسى دە حاجى یوسف افندى دىبیردیف ایدى. پاراخوددە قارشى الدق . باشندە عرب چالماسى، اوستندەدە آقچورینلر طولاسندن چىکمان بولغانى خالده سید حضرتى برلە کورشدک، شول وقتدە بزنگ ایچون دعا ل قیلدى. حرمتلو مریم بیکە سلطانانگ آت آربالرندە شەرگە منوب آننگ یورتینە قوناق بولوب توشدى، برر آى قدر شوشى یورتدە بىک راحتلک برلە عمر اوتکاردى .

شول کونلرەدە تىمر پولات حاجى دە کىلدى . مریم بیکەنگ یورت ایچندە بولغان اوشنگ برابىكى بولمەسى سید برلە خادمینە تخصیص ایتولگان وزور بر بولمەسى عمومى کورشو اورنى و درسخانە







## آلتی شهر تاریخندن بر پارچه

چیک گزدن صوگ، یدتیجی عصر مھربدن اونتجی عصر ننگ آخرلرینه قدر « آلتی شهر » عموما چغتای خانلری اداره سنده بولوب، چغتایلیلر ایله مغول خانقلری آراسنده یش - یش صوغشملر چغوب طورغان. شول مدت ظرفنده « آلتی شهر » ئەلله نیچه قوللرغه کروب چقغان.

کیرەك آلتی شهرده و کیرەك اوز مملکتلر نده برنجی رولنی شوشی کشیلر اویناغان: چغتای و آننگ احقادندن طوغلق تیمور خان، امیر سید علی و میرزا ابوبکر. مغوللردن - یونس خان، عبدالرشید خان و منصور خانلر. قالماقلردن خالدان قوتماچی و خالدان شیرین.

« آلتی شهر » شول مدت اچندن چین چیک گزلی اداره سینه ده کروب چقغان.

مغول و چغتایلیلر دین و قان قرنده شی بولسه لرده آرالزنده هر وقت اختلاف و عداوت حکم سورگان. برله شه بلنگانلر. شولنقدن حکومتلری اوزاق یاشی آماغان. چین دولتی ظرفندن یوطلغان. ایکنجی عبارت ایله آیتکانده آتالرنک مانندن بالار منفعت آماغان؛ آنالر جیغان ماینی باشقهلر آشاب کیتکان. قسقه سی اختلاف سببلی اسیر و محکوم بولغانلر. اگر تانار، مغول و چغتای خانلری اوز آرا اویشوب طورغان بولسه لر؛ واق حکومتلر برله شوب « ایمپراطورلق » وجودکه کیترگان بولسه لر، بو ایمپراطورلق بلکه بو کونگه قدر وجودن صاقلاب کیلگان بولور و قیامتکه قدر سلامت بولوب طورر ایدی. لکن . . لکن . . « لا کین » ایدی . .

بز بو، صوگهی تایخلرنی اوقوغانده شادلق سیز میمز . کوزمزدن قان تامزوب اوقیمز . . یازغان چاقده ده قولمز و قلممز تتری ! . . .

### ابو بکر میرزا

امیر خدایداد اولادندن امیر سیدعلی ننگ سانسز و حیدر اسملر نده ایکی اوغلی بار ایدی . ۸۴۲ ده سید علی وفات بولغاندن صوگ اورنینه اوغلی سانسز میرزا اوطوردی . سانسز میرزا کاشغرده ۷ یل حکومت ایتکندن صوگ وفات بولدی . سانسز میرزاننگ ابو بکر و عمر اسمنده ایکی اوغلی بار

ایدی . بولر یاش بولو سببلی سانسز میرزا اورنینه برادری حیدر میرزا کیچکان ایدی .

ابو بکر ننگ آناسن حیدر میرزا نکاحلانغان ایدی . همشیره سن دوست محمدکه بیرگان ایدی . شول مناسبت ایله ابو بکر میرزا یکرمی یاشلرینه قدر حیدر میرزا یاتنده و بر آز وقت دوست محمد یاتنده ( آقصوده ) طوردی .

صوگره ، یارکنده کیلوب اوز باشینه مستقل بر حکومت تاسیس قیلدی . و آلتی شهرده تمام شوکت و عظمت ایله ( ۸۹۳ دن ۹۳۷ گه قدر ) ۴۴ یل حکومت ایدی .

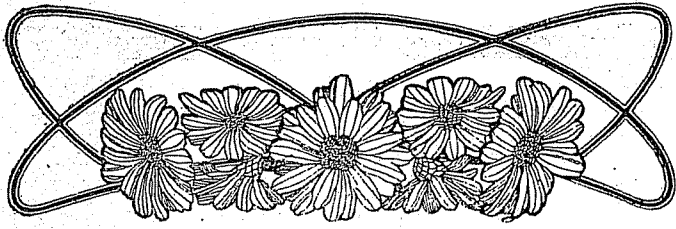
ابو بکر اداره بله طورغان کشتی ایدی . مملکتده بیک تیزلک ایله زورایتوب یهردی . حیدر میرزا بلهن صوغشوب کاشغرنی آلدی . ( ۱ ) « آلتی شهر » نی تمام اوز اداره سینه آغاندن صوگ جنوب طرفندن « تب » نی ضبط ایتوب کشمیر گه قدر باردی . بدخشان ولایتلر نده بعض یرلرنی اوزینه قاراتدی . صوگره فرغانه و بخارانی آلو نیتی بلهن غرب طرفینه یوردی . فرغانه دن « اوش » و « اوزگند » شهرلرن اوز اداره سینه کرتدی . سلطان محمود ( ۲ ) خان بلهن صوغشوب آقسونی آلدی . حتی مغولستانغه قدر اوزینگ نفوذن یورگردی .

ابوبکر میرزا قرق دورت یل عمرن برده بوش اوزدرمادی . اول اچکی اصلاحات و مملکتنگ عمران و مدینتی یولنده ده خیلی یاخشی اشلر کورسه تدی . یاگا ، زاقونلر چغاردی . ابو بکر میرزا

( ۱ ) حیدر میرزاننگ ۳۰ مک عسکری بار ایدی . ابو بکر ۳ مک کشتی ایله آنی چیکدی صوگره حیدر میرزا یونس خاندن یاردم صورادی یونس خان برنجی مرتبه ده ۱۵ مک عسکر ایله یاردمگه کیلدی . یارکنده صوغشوب چیکلیدی . ایکنجی یل ۶۰ مک عسکر ایله کیلوب حیدر میرزاغه بولشدی . بارلنی ۹۰ مک عسکر ایله یارکنده کیلیدی . بو چانده ابو بکر ننگ عسکری آطلی و جهیه ولی بولوب ۵ مکگه طولغان ایدی . آرالزنده بیک قاتی اوق و سونگی صوغشلی بولدی . نهایت چیکلوب کاشغرگه قاچارغه مجبور بولدیلر حیدر میرزا بو صوغشندن صوگ کاشغرده طورا آلیچه یونس خان بلهن آقصوغه کیتدی .

( ۲ ) سلطان محمد بدخشی ننگ شاه بیگم اسملی بر قزن یونس خان آغان ایدی . شوشی شاه بیگم دن ایکی اوغل طوغدی . زور اوغلی محمود کچک اوغلی احمد اسملی ایدی . ابو بکر بلهن صوغشقان و مغولستانده یونس خان اورنده موقت پادشاهلق ایتکان محمود شوشی کشیدر .

ایدیس خاندن صوگ مغولستانده اوغلی احمدخان حکومت ایدی . احمد خان مغولستانده اون یل حکومت ایتوب آنده غی اختلالنی تمام باصدردی . فتنه چی امیرلردن بیک کولرن ئولتردی . شول جمله دن آرلات امیرلرن بتون نسلندن قورطدی . ایسن بوغا خانغه مخالفت ایتوچی جیرلاس امیرلرنده قلچدن اوتکاردی . قالماق خانلر ندن ایسن تاشی بلهن صوغشوب موقیت قازاندی . قالماقلر احمد خانتی « لاجی » ( کشتی اولتروچی ) دیلر . احمد خانتی « آلاچه خان » دیوچیلر ده بار . مغول حکومتی احمد خانتک اوغلی منصور خاندن صوگ ۱۰ نچی عصر مک آخرلر نده منقرض بولغان .



## سید علی الظاهر حضرتلری حقنده خاطرہ

(بو خاطرہ «آثار» ده اوزون، موندہ بر آز اورنی غنہ کوچرلہ در)

### II

«بخارا» شہرینہ باروب سیکر سنہ تحصیل قیلم و عرفی امتحانلر سوگندہ استاذلر مزدن مآذون بولوب اصل وطنم «فورمیش» اوپازی «پیتراقص» اولینہ قایتدم. لکن بخارادہ تفسیر اوقولماغانلقدن و حدیث علمی بالکل متروک بولغانلقدن کوکلم قناعت ایتمیدر ایدی. استاذلرم یاخشی تریہ قیلدیلمر و خیر دعا برلہ بیاردیلر، بو جهتدن ممنون بولسہمده اوزمده نقصانلق بارلقنی بلہ در و معلومات آرتدرلرلر بر کیشی برلہ صحبت قیلورغہ مجبور ایکانلکمنی سیزہ در ایدم. بر آز ایشانلر و عالملرگہ بولوقوب مصاحبت قیلوب فاراسامده اوزمنی شک و شبہلردن خلاص قیلورلرلر آدلرگہ اوچری آلامدم. بولقغان آدمارنگ «مرشد» عنوانده بولغانلری ده صرف نادان آدملر بولوب «ارشاد» حقندہ غنی استفسارلر مہ یاغان اکیہ تار سویلہ و برلہ جواب بیرہ لر ایدی.

۱۸۹۶ نجی یل ایدی «مدینہ منورہ» ده الوغ عالملردن و کامل محدثلردن سانالا طورغان سید علی الظاهر حضرتلرینک قازان و مکاریہ گہ، باشقہ مشهور شہرلرگہ تشریف قیلوینی ایشتمدم ایسہدہ مانعلر سیبلی ملاقت میسر بولمادی، موندن استفادہ قیلہ آلاموم ایچون کوب تأسف قیلدم.

محبت و شوق تأیزی برلہ بولسہ کیرہک بر کیچہدہ سید حضرتلرینی توشمده کوردم و بر قدر سویلہ شوب او طوردمده جمعه کون احتیاط ظہر نمازی اوقو حقندہ سوز صورادم. موگا جواب مقامندہ: «و الناس عن ہذہ غافلون» دیدی. لویغانانم سوگندہ توشمدن ممنون بولسہمده بو جوابدن مقصود، نی دیمک بولور؟ دیب تحیر و تردد برلہ یوردم.

احتیاط ظہر نمازی حقندہ حدیث کتابلرینی و فقہلرنگ اثرلرینی قاراغانم کوب. مسئلہ حقندہ بر قرارغہ کیلگان بولسہمده شوشی قرارمنگ صواب یا کہ خطا ایکانلگینی قطع قیلہ آلمیدر و اوز فکر مہ اوزم انابت ایتمیدر ایدم. شوشی توشمدن سوگندہ مسئلہ نی یا گدن نیکشرگہ باشلام. مصر تعریفلرینی، فقہانگ قیل قاللرینی، مرجانی حضرتلرینک اثرلرینی تبع ایتدم. فقط

ظاہرا شریعت پرست بولوب کورنگہ طر شسہدہ عملگہ کیلگانہ کوب اشلرنی اوز مزاجنہ طوغری کیتروب اشلہر ایدی. درست اول ظالم ایدی. ادارہ اشلرندہ غایت قاتی جزالر قولاندی. سیاسی جهتدن شبہلہنگان کشیلرینی اولترر و بعضیلرین یراق ولایتلرگہ سورر. (نفی بلاد) قیلور ایدی. سیاسی بولماغان اشارده معیولرینی زندانغہ سالو و کوبرہک قارا اش اشلہ تو بلہن جزا قیلور ایدی. لکن ہر حالده اسلام حکومتی و مسلمان آباد ایدی.

ابوبکر میرزانگ خزینہ سی بیک بای ایدی. ئەللہ نیچہ تورلی یوللر بلہن مال کوبہ تور ایدی.

ابوبکر میرزا ایسکی شہر خرابہلرن قازتوبدہ کوبکنہ خزینہ و دقینہلر تابدی. بر وقت «قازق» اسملی بر شہر خرابہسن قازتدی. طوفراغن صو بلہن چایقاتوب آندن چقغان اواق نرسہلرینی تابوب آور ایدی. شولطریقہ اشلہتوب آلتون کوموش و باشقہ بیک کوب تورلی قیمتلی اشیلر تابوب آلدی. یئہ خوتہننگ ایسکی شہری اورتدہ بر خزینہ تابدی.

بوندن چقغان نرسہلر غایت قیمتدر. چنانچہ ۲۷ دانہ چیز چولمہک تابدی. بو چولمہکلر غایت زور بولوب ہر برینگ اجندہ آلتون آفتابہ (قومغان) لر بار ایدی. بو آفتابہلرنگ بیوکلگی بر آرشین مقداری بولوب صو بلہن طوطرغاندہ بر کیشی کوچکہ کوتہررلک ایدی. میرزا ابوبکر بو چولمہکلرینی اوزیننگ خزینہ سینہ قویدی.

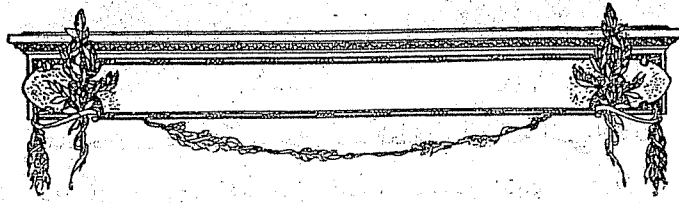
بو خرابہدن تابلقغان نرسہلرنگ ایگ غریبی شول ایدیکہ، بر آفتابہ تابولدی. بو آفتابہنگ اچندن تورکیچہ «جهت توی ختہ خمار خاتون» دیب یازلغان بر خط چقدی. بو خمار خاتوننگ نیندی کیشی ایدیکی وقایسی زماندہ اوتکانلگی معلوم بولمادی.

شوشی واقعہلردن سوگندہ ابوبکر میرزا «خرابہ» لرغہ بیگرہدہ اہمیت بیرہ طورغان بولدی. معیوب و گناہلی کشیلرینی اشلہتوب یارکند، کاشغرنگ ایسکی شہر اورنلرنده قازتدی. وکوب خزینہلر تابدی (۱) مگلرچہ کشیلر اشلہر ایدی.

نوشیروان یاشف.



تہ ولاد (۱) یازکندہی خوتہن و کاشغر شہرلرینک باشقہ باشقہ اورنلرغہ کوچکانلگن بو سوگندہدہ نقل قیلوب سوییلر. ن ی .



## آلتی شهر تاریختن بر پارچه

عبدالرشید خان نك اولادی .

عبدالرشید خان قازاق خانى جانيك اوغلى ادبك نك «جوچوك» اسملى قزن نكاحلاب آغان ایدی . جوچوك خاندن . عبداللطيف ، عبدالكريم ، عبدالرحيم ، ابراهيم (صوفي سلطان) ، ابو سعيد اسملر نده آلتی اوغل طوغدى . قریش ، محمد باقى ، محمد شاه ، عبد الله اسملى اوغللى باشقه خاتونلار ندىن بولغان ایدی .

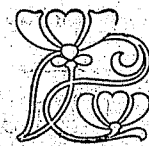
عبداللطيف عبدالرشید خان نك زور اوغلى بولوب آقصوده حاكم ایدی . اول ، قرغز - قازاق خلقينك تشينه تیدی . شونلقدن قازاق خانى حق نظر مدافعه كه مجبور بولدی . ايكي اورتاده صوغش جغوب قرغز - قازاق طرفى غالب كيلرهك عبداللطيف نو طوتوب حق نظر خانغه تابشردیلر . عبداللطيف شونده شهيد بولدی . بو وقتده عبدالرشید خان ترك ایدی نهلى . اول عسکر بله « انتقام » غه كيلدی . قرغزلر بله اوزاق وقت صوغشقاندىن صوگك حق نظر خانى قولغه توشروب آنى شهيد قيلدی . قرغز - قازاقدن بر موچه توره و امرا مؤاخذه قيلندی . مونه شوندىن صوگك قرغز - قازاق خانلرى منقرض بولديلر . ايك صوگكى « طو » لرى ياركندكه كيتلدى .

عبدالرشید خان وفات بولغاندىن صوگك مغوللرنك اولگى « رسم » لرى موجبنجه ، ياشكه زورراق بولويى اعتبارغه آوب عبدالكريم نى خان كوته ردیلر . عبدالكريم خان آتاسندن ميراث قالغان ملك و خزينه نى « تركه » قاعده سینه موافق روشده همه طوغانلرینه « تقسيم » قيلوب بيردى . شرعى دعوالرنى قلى و مقبيلر تيكشور ، شرعى بولماغان دعوالر اميرلرنك مصاحبلرینه تابشورلور ، خان اوزى انلر اوستىدن نظارت قيلوب طورر ایدی . عبدالكريم خان فقراغه ظلم و جبر قيلودن يك صاقلانور ایدی . بيجاره ، عسکر وقورال توتمادى وهيجكم بله صوغشمادى . طنچلققى سويه و دنيا اشندن آخرت عملن آله طوتار ایدی .

ايله كيچنهم ، معلومات طويليم هم ده بو كتابلر مطبوعات عالمينه كرسهلر نسخهلرى كويوب بزدن صوگك كيلگانلر كه بر فائده تيره كه ممكن . حديث علمينه نسبت قيلنغان كمسهر نك اسملرن ترجمهلرن معجم ترتيبى برله يازدم طبع ايتدرهم « ديمش ایدی . صوگك بارغانده بو ذاتنگ وفات خبرن ايشتم . رحمة الله . مذكور اثرن مين كوره آلامدم . مجلسى يك كوزل اسماء رجال و تراجم ناسنى حفظاشول قدر بلوى سببى شيخ فالخده بو كمسه كه يك اعتبار قيله ایدی . واقعا مجلسى يك كوزل ، طلبه ايله يك متواضعانه معامله ده بولا ، اوزى انلرنك بريسى صانى ایدی . اوشبو احمد ابو الخير ، بر وقت سيد على ظاهر افندى خانه سنده درس اوغوب چقان وقتده ملاطفه طريقي ايله سيدنك كتبخانه سینه باغوب : « آه بو كتبخانه ده كى كتابلر صاحبسز قالور ، باشقه علما كتابلرى كى مدينه بازارنده مزادده « بيع من يزید » ايله صانلور ليكن اول وقت نقسلرن تميز ايتوب آوزرغه احمد بولماز ، اما باشقه قدرن بلمازلر » ديب كولدركن ایدی . اول كون مزاح ایدی ، كوب اوغادى بر كون بو اش واقع بولدى .

سيد على ظاهر افندى طلبه وقتنده فقير الحال بولمش . حسن خطقه مالك بولغانلقدن كشير كه يازو يازوب كون كيچره تورعان بولمش . صوگك وقيلرغه قدر شول خدمتى برله وقت كيچر مش . مرا كس كه سفر ايتوب محدثك عنوانن آغاندىن ، هندستانلرنك بعضلرینه ، مدينه ده كى قازانلى و بخاراليرغه هم ده توركر نك معتبر آدملرینه (شول جمله ده والده سلطان خانم معلمى احمد افندى . بو ذات ، مدينه كه مجاورت قيلوب سيد على ظاهر افندى نك درسنده بولغان و كوب معاوتلر قيلغان) آندن قازان ، بخارا سفرلرینه ده باروب ، انلرنك التقاتلرینه مظهر بولغان صوگك بختى آچلغان و باغان . ليكن بو بايق و بو ماللر آنى مشقتله ديلر ، تعليمدن و علم ايله اشتغالدىن رغبتى آوب ، حرص على المال قاپوشون آچديلر . موندن صوگك اوى صالو ، بوستان الو اكبك شيلر كه آرتق رغبت ايشدى . خلق كوزندن بر قدر توشدى ديلر كه ده بولا . يوغايدم ديدكزچه بو مال ، اوزى صوگكنده وارنلر آراسنده زنجال و غوغالرغه سبب بولدى . حاسبه الله حساباً يسيرا . هكذا الدنيا شولاي ده آخر كونيه قدر حديث و تفسير درسلرن قويمادى . بوده بيوك اجتهادندن كيلگاندر . رحمة الله تعالى .

سيد شريف احمد .





۳۳ یل حکومت ایتوب ۶۳ یاشنده وفات بولدی .

عبدالکریم خان انسی محمدنگ خطاسن عقو ایتوبی اوتتوب شاه خانغه کشی بیهردی ، اوتتج اعتبارغه آتوب محمد خان آزاد ایتلدی . شوشی واقعهدن صوگ یارکنده کیلوب آغاسی عبدالکریم یانده طوردی ، صوگره کاشغرده صوفی سلطان وفات بولغاچ محمدنی آنگ اورینه بیهردی .

محمد خان - عبدالکریم خان عبداللطیف اورینه انسی محمد خانمی بیهرگان ایدی . محمد خان آقسونی معموز ایتدی . لکن صوگئندن یاشلک هوسنی بلهن نفسینه ایهروب آقسونی قولندن اچقندروب بیهردی . شویلهکه :

عبدالکریم خان وفات بولغاندن صوگ تخت حکومتکه یوغاریده مذکور محمد خان اوطوردی . محمد خان تختکه اوطوروب جایلاشقاندن صوگ برادرلینگ تورلیسن تورلی شهرکه حاکم قیلوب قویدی . کاشغرکه ابو سعیدنی بیهرگان و آگا امیر تگزنی بیردینی اتالق قیلغان ایدی .

شاه خان (بن منصور) نگ ییک ماطور بز قزی بار ایدی . برده بر کونی بر مجلسده امیرلر ته لگی قزنی ییک ماقنادیلر . شوندن صوگ محمد خاننگ بوره گینه اوط کیتدی . نیچیک ایتوب آنی قولغه توشررکه گنه بلعی ایدی . مونه بر کونی بختکه قارشنی شاه خان قالماقار بلهن صوغشقه کیتدی . محمد خان ده شول فرصتی غنیمت بلوب عسکری بلهن کوچارغه یوردی .

عبدالکریم خان وفاتندن اوچ یل صوگره اوزیک خانلرندن عبدالله خان یوز مگ کشی ایله کاشغرکه کیلیدی . اوزاق صوغشوبده کاشغرنی آلا آماچ یارکنده باروب قارادی . قانلی محاربهلردن صوگ جیگلوب اوز ایلینه قایتوب کیتدی .

ملکه نگ یاننده هر وقت یوز دانه قورالی عسکر طورر ، اول قایده بارسه صاقچی عسکرده شول بیرگه بارر ایدی . محمدخان کیلگان کونی ملکه اوزینگ صاقچی عسکرلری ایله کوچار اطرافندهغی کچکنه بر قلعهده ایدی . اول اوینی ایدی . محمد خان کیلوب ایتوب مذکور قلعهنی محاصره قیلدی . شول وقت صاقچی عسکر بر این تابوب ملکهنی آتوب شهرکه قاچدی . محمد خانده مرادینه بیته آلیچه آقسوغه یاندى .

**عبرتلی سوزلر :**

تەنتەگ سلامتەگى كۆب آشاو برله توگك بلكە آشالغان نەرسە لرنگ ياخشى سگوى برلە در .

شاه خان : صوغشندن قایتقاچ بو واقعهنی ایشتوب غایت قردی : « مین شاه خان بولسه م محمد خان مینم قزمنی اسیر صورتنده اوغرلاب آماقچی بولا ! بیزمن مین سیکا کیره گکنی ! » دیه کوتهلروب بهرلدى و درحال آقسوغه لشکر تارتدی . شاه خان آقسونی محاصره قیلوب بتون کوچی بلهن طرشدی . بر نیچه کونلر صوغشقاندن صوگ ، شهرنی آلدی .

عقللی کشیلر کیمچیلکتنی اوزلرنده ، جوله لرلر حتی اوز کیمچیلکلرینی ده باشقارلر کورلر .

محمد خان جانندن قورقوب میر مهدی اسملی کشینی شاه خان یانینه ایلچی قیلوب کوندردی . میر مهدی قولینه قر آن طوتوب خان یانینه کیلوب محمد خان طرفندن بیهرلگان عریضهنی تقدیم ایتمکان ایدی . شاه خان آچولانوب ایلیچینی بیوک بر اورندن یرگه تاشلاتدی . محمد خاننی طوتوب آتوب ، « طو » وینی آباغینه باغلاب ، تورلی غذا بلر ایله جانن قیناب «جالیش» قه آتوب باروب قویدی . جالیش قصبه سنده بر کول بار ایدی محمد خاننی اوزینگ خاتوننی ایله برکه شول کول اورتاسندهغی قوری یرگه قویوب خدمتته بر کشی بیزدی . محمد خان شول یرده ای طوردی . شاه شجاع الدین اسملی اوغلی شوشی کچکنه آطهده دنیاغه کیلگان ایدی .

كۆگك برله ایشت ، قولاق آلدی . عقلگ برله کور ، کوزگه اشانمه ، اول خیاتلی ! . . .

آقچهغه محتاج کشی گه عقل اوگرتمه ، نصیحت سویلهمه ! .

مشقتی آز بولغان عمر ، قسقه بولسهده اوزوندر .

اولچاوسز توبان توشروچی و اولچاوسز کوتاره طورغان ملت اعضاسی بولوغه کوزه دنیاغه کیلمی قالو یاخشیراق .

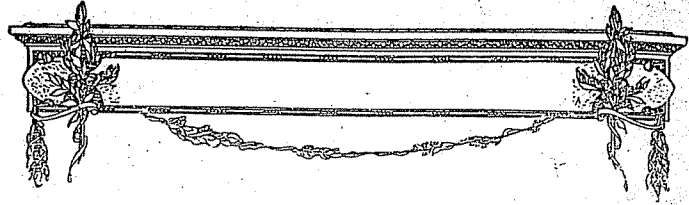
قاینغونی تاراتور ایچون ییک فائدهلی ایکی توتلی دوا بار . بری «صبر» ، اینکنچیسنی «زمان» .

قورت ، آغاچنی ایچدن آشی .

کۆلەگى كىچىسى  
صوگره ؟  
www.ewat.org

www.ewat.org

تەنتەگى مەنەن ، تەنتەگى مەنەن ، تەنتەگى مەنەن



## آلتی شهر تاریخنندن بر پارچه

هجرتنگ ۹۰۷ یلرلنده مغول خانلرندن احمد خان اورنینه زور اوغلی منصور خان کیچدی .

منصور خان بر نیچه مرتبه قطای ، قالماق ، قرغز واوزبکلر ایله صوغشوب موفقیت قازاندی . فتنه و اختلاللرنی باصوب مملکتکته طنچاق یرله شدرو حقنده جدی چاره لر قیلدی . مخالف امیرلری و اوزبیک طوغانلری بلهن کوره شدی . امین خواجه اسملی برادری منصور خانی خانلق تختندن تورنوب توشروب اوزی منه رگه اویلی ایدی . خان آنک بو اشن سیزوب قالبو آنی اولتررگه قرار بیردی . بواشنی باشقارمق ایچون یارکه بیک دیگان بره ونی تعیین قیلغان ایدی . لکن اول امین نی اولترمیچه یه شروب طور دی .

ینه برادری سعید خان آندن قورقوب فرغانه طرفینه کیتکان ایدی اول آنده بر یل حبسکه توشوب طور دی . صوگره «کابل» طرفینه باردی .

منصور خان مملکت و سیاست اشلرنده یالغش یولغه کروب کیتدی . فکرینک یوقلنی و عقلینک آزلی سببلی اشن بلگان امیرلرنی نوشروب آنلر اورنینه بر خیل آحمق و خوش آمد میرزالرنی مندردی . شونلقدن منصور خان نك مملکت و سیاست اشلری رواج نامادی .

منصور خان عمرینگ کوبره کن طاعت و عبادت بلهن اوزدردی . آلتمش یاش عمر کوردی . ۹۲۶ ده وفات ایتدی .

سعید خان

احمد خاننگ ۱۸ اوغلی بار ایدی . یاش حسابی ایله اوچنچی اوغلی سعید ۱۴ یاشنده ایدی . احمد خان ، برادری محمود خانی شاه بیکخان استلاسندن قوتقارو نیتی بلهن فرغانه غه بارغان چاغنده شوشی سعیدنی اوز یانینه یولدش ایتوب آغان ایدی .

شول وقتده بولغان بر صوغشده سعیدنگ مویتنه بر اوق قادالوب آنی قاتی یارلادی . هوشی باشینه کیلگانندن صولک آنی بازید حکیمنگ شفاخانه سینه بیردیلر . بو صوغشده شاه بک خان حیگگان ایدی . اول مصالحه دن صولک سعیدنی اوز تریه سینه آلدی . شاه بک سعیدنی یاراتور ، آنی اوزی بلهن آلوب یورر ایدی . سمرقندغه و آندن قوندوز و بدخشان صوغشلرینه بارغانده سعید ، شاه بک بلهن برگه یوردی . فقط نی سببنددر خوارزم صوغشینه

بارغان چاقده سعید خان شاه بک دن قاچوب اوش . اوز کند یولنی بلهن اصل وطنی بولغان مغولستان طرفینه یوردی . «یتی کند» ده برادری محمودنگ اوینه توشدی . سعید خان شول چاقده برادری محمودنگ مملکت و سیاست اشلرنده بیک یومشاق و سولپهن حرکت قیلغانلغن مشاهده ایتوب مغولستانده برادری سلطان خلیل یانینه باردی . خلیل قرغزلرغه حاکم ایدی . سعید خان قرغز آراسنده آغاسی یاننده ۱۴ یل طور دی . شوشی ۱۴ یل ظرفنده برادران محمود خان ، منصور ، سعید و خلیل خانلر آراسنده خیلی فاجعه لی واقعلر بولوب اوتدی .

محمود خان طوغانلرندن قاچوب ، شفقت کورو امیدیه شاه بیکخان حضورینه بارغان ایدی . اول محمودنی خجنددریاسی (صردریا) بوینده شهید قیلدی .

سعید خان (صفر ۱۰ - ۹۱۷ هـ . ق) : امیر غوری - برلاس ، علی دوختوی ، احمد قلی ، محمود قلی ، میرزا محمد ، بیک محمد ، دوغلاتر دن شاه نظر میرزا ، علی طغای و قوتلوغ میرزا ، ساغر نیچی امیرلرندن قل نظر میرزا و باشقه سر عسکرلرنی آلوب فرغانه طرفینه یوردی . شوشی سفرنده سعید خان اوزبک خانلری (خان بک ، کوچم و سونچک خان) بلهن صوغشوب فرغانه واندیجانی آلدی . شولچاقلرده بابر شاه سمرقندنی آلوب مقر حکومت ایسکان ایدی . لکن بر - ایکی یلدن صوگره فرغانه و ماوراءالنهر یا گادن شیبانیلر قولینه کیچه .

شویلهکه : شیبانی خانلری میر نجم نی اولتروب تورکمه نلرگه غالب کیلدیلر . بابر شاه بلهن کوره شوب آنی ده بو یردن طایدردیلر ؛ اول سمرقندنی تاشلاب «کابل» غه یونه لدی .

شیبانیلرنگ ، اسماعیل نك انتقامندن و قاسم خاتنک غلبه و استلاسندن غنه خوف و اندیشه لری بار ایدی . ۹۱۹ ده قش کونی اسماعیل خانده عراق مملکتین قولغه توشرمک بولوب سفرگه چقدی . دیمک فرغانه و تورکستان بوشاب قالدی . مونه شوندن استفاده قیلوب شیبانیلر حرکتکته کیلدیلر . بو وقتده سعید خان هم فرغانه دن اوکچه کوته روب کاشغرگه یوز یونه لدرگان ایدی . فرغانه و ماوراءالنهر شیبانیلرگه قالدی .

بو پرده بورونقی «رسم» موجبچه شوشی کشیز بر بر آرتلی تحت حکومتک اوطوردیلر : کوچم خان ، سونچک خان ، ابو سعید خان و عبیدالله خان .

سعید خان فرغانه دن مونه نیچک کیتدی :

۹۱۹ ده اوزبک - شیبان تاشکننده ایدی . شوشی تاریخده

بارلغن ایشتوب «دشمانغه قالماسون» ديه اوزى بلهن آغان قىمتلى اشيارنى اويوب ياندردى. قاچقدهغى آتونلرنى قارانغو تاغ اورتاسىندا آغا تورغان «آقش» درياسينه صادى. يوك تارتوب كىلگان آت و تويهلرن اولتردى. اوزى يىكلىگنه يوك بلهن «تبت» طرفينه كىتدى.

تبتكه بارسه نى كوزى بلهن كورسون، شهر بوزلغان، خلق نظام دائيرهسندن چققان! ابو بكر شول حالنى كوروب: «اولسه مده اوز يرمده، اسلام شهرنده اوليم» ديه قايتورغه چققان ايدى. خان طرفندن يبارلگان كشىلر آنى طوتدیلر. و باشن كىسوب آلوب خان حضورينه كىتردیلر.

سعید خان ۹۲۰ دە ياركىندگه كىلوب تحت حكومتكه اوطوردى. خوتنهگه امير دايم و محمد بك ميرزانى حاكم قىلوب يهردى. ياركىندده ابو بكر دن كوب خزينه قالغان ايدى. خان اوزينه كىرهك قدرسن آغاندن صوگ شهرنى اذن عام قىلوب تالاتردى. ابو بكر نك ۴۰ يىل بويىچه خىناغان خزينه و دفينه لرى بر كونده تارالدى ده بتدى. (۱).

سعید خان ۹۳۸ دە «تبت» غزاتينه بارغان ايدى. اسكندر اسملى اوغلى بلهن حيدر ميرزانى كشميرگه يبارگان ايدى. قشنى تبتده اوزدروب ياز كونى ياركىندگه قايتقانده يولده وفات بولدى. ۲۰ يىل حكومت ايتدى و ۴۷ يىل عمر كوردى.

سعید خان مىلى ادبياتنى سويهر و اوزى ده شعرلر انشا قىلور ايدى. آنك اوزى انشا قىلغان شعرلر ندىن برى بودر:  
قايسى گىشن نك يوزگىديك بر گلى رعناسى بار،  
قايسى گل نك بر منگىديك بلبل شيداسى بار،  
بر سچوك سوز برله اولگان جسممه بيردك حيات  
لعل جان نچشكده گويا كم مسيح انفاسى بار

يوزى اوزره كا كلى زلفن پریشان كورگالى  
اي سعید آشفته كوگلمنگ عجب سوداسى بار.

(۱) بو حقه «كاشغر تاريخى» نك ۱۶۸ صحيفه سنده بويه يازلمش: «ميرزا ابو بكر آلتى شهرده تمام شوكتله مستقل اولارق ۴۴ يىل اجراى حكومت ايله دى، لىكن ۹۲۷ سنه هجرىده سلطان ابو سعید خان خروج ايتك ايله بونچه فداكارلق بلهن نائل اولدىغى مملكهت وسلطنتنى الدن قابردى. ابو بكر ميرزا ابو سعید سلطان نك قىچندن قورقوب تبت طاغرىنه قدر فرار ايتمشدر. ابو سعید خان ابو بكر دن قالغان خزان و ممالكنى غارت و نغما، ضبط و استلا ايلمشدر» ديلمش.  
ابو سعید ابو الخير اولادندن اوزبكدن. سعید خان ايسه احمد خان اوغلى بولوب مغولدر. ياركىندى استلا قىلوچى كشى ده شوشى سعیددر.

سردار سيونچك خان سعید خاندن انديجانتى آلو اويى بلهن يولغه چقدى. بو خبر ايشتلگاندن صوگ سعید خان اوزىنگ اميرلن خىناپ كىگش قىلدى. مجلسده ايكي تورلى مسئله مذاكره گه قويلدى: ب) انديجانتى تاشلاب اصل وطنغه مغولستانغه قايتو حقنده. ت) كاشغرگه باروب ميرزا ابو بكر بلهن صوغشو طوغرسنده.

مذاكره و مشاوره صوگىنده؛ ابو بكر نك قارتايووى (۶۰ ياشده) همده آنك عسكر باشلقلرى نك كوسى اولترلگان بولووى اعتبارغه آلوب، ابو بكر بلهن صوغشو اوزبك بلهن صوغشوغه نسبتايىكل بولاچغى معلوم اولدىغىندن صوگى ماده گه قرار بىرلدى. بس كاشغرگه روان بولدىلر.

بولر نك بو يىرگه كىلورلندن خبر آلوب ميرزا ابو بكرده كاشغر قلعهسن نغورغه طوطىدى. غايت كىك و بيوك قلعهنى ۷ كونده تمام قىلدردى. و باشقه صوغش اسابلرن مكمل روشده طيار قىلوب يوسف اسملى كشىنى سر عسكر ايتوب اوزى ياركىندگه كىتدى.

سعید خان ۴-۵ مىك كشىلك منتظم عسكر بلهن ۹۲۰- رجب آخىرلنده كاشغرگه كىلوب ايتدى. ايكي اورتاده قانلى صوغشلىر باشلاندى. اوق، سونگى، قاچ، چوقمار و يودرق هجوملرى بولدى. كىچه و كوندز صوغشدىلر. بر نيچه كوندن صوگ سعید خان طرفى كوچلى كىلوب كاشغرنى آلدى. شهر خالقى هممىسى يورت بر و بالا چاغلارن تاشلاب قاچقان ايدىلر. موندغى غنىمتلرنى آلوب بترگچ ميرزا على طغاي بر نيچه كشى بلهن «ضارى قول» طرفينه باروب بيك كوب غنىمتلر آلوب حسابسز قوللر ايدى ب كىلدى. ياركىند اطرافنده ده بيك كوب اوللر تالاندى.

ابو بكر ميرزانك غايت اوستا و اشلكلى ميرولى اسملى قوماندانى بار ايدى. اول آنى سياسى بر تهمت بلهن اولتردى. منه شوندىن صوگ، ابو بكر نك، سياسى و عسكرى اشلىرى بردن برگه يوشماى طوردى. نه عسكرنده و نه ده باشلقلر نده هيچ بر ترتيب و انتظام قالماغان ايدى. بردن عسكرىنگ يوشماقلىغى، ايكنچيدن كاشغرو يا كىخصار آلتو خبرى ابو بكرنى قاچوب كىتهرگه مجبور ايتدى. اول صوغشمىچه قاچدى.

خزىنه سنده گى قىمتلى متاعلرنى، آلتون، كوش و جوهرلرنى تويهلرگه تويهب مملكتنى اوغلى جهانگير ميرزاغه تابشروب ياركىنددن چغوب كىتدى.

بىش كوندن صوگ جهانگير ميرزا هم قاچارغه مجبور بولدى. آنك آرطندن اميرلر و باشقه كشىلردن ده قاچوب كىتوچىلر كوب بولدى.

ابو بكر ميرزا قارانغو تاغغه يتكاج آرتىدن قووب كىلوچىلر



## عبدالرشيد خان

سعید خان، یارکنبدنی آغاندن سوڭ مغولستانده غی قرغزلرغه باش ایټوب امیر محمدی (قرغز) نی یه رگان ایدی. محمدی، قرغز خلقن اوزینه بوی صندراندن سوڭ اوزبک خانلری بلهن به یله نه باشلادی. بروقت عیدالله خان بلهن صوغشوب آنی قولغه توشرگان ایدی. لکن سوڭنندن قویوب بیردی. سوڭرله ری مغولستانده اعلان استقلال قیلدی. مونه شول سبیلی (قولغه توشکان عیدالله نی اچقندرووی هم استقلال اعلان ایټووی سبیلی) محمدی قرغز؛ سعید خاننگ زاقونی بوینچه اولم گه محکوم بولغان ایدی. لکن نیندی سیاستکه متبیدر، اول اولم جزاسندن قوتلدربولوب زندانغه سالندی. مونه شوندن سوڭ آنده غی قرغزلر باشسز، باشباشداق قالغان و شول سبیلی اول یرگه اوزبک خانلری قول اوزاتا باشلاغان ایدیله.

سعید خان شونی توشنوب، اوغلی عبدالرشیدنی مغولستان قرغزلرینه خان قیلوب یهردی. عبدالرشید خان ۹۲۸ ده خانلق اورندغینه اوپوردی. محمدی قرغز زندانین چغارلغان ایدی. اول عبدالرشید خانغه قارشلی کیلوب ماتاشمادی ایندی.

عبدالرشید خان ۹۳۴ ده «بلور» غزاتینه پاروب قاتی محاربه دن سوڭ موفقیت قازاناراق بلور خلقن اوزینه تابع قیلدی. بلور خلقی غیر مسلم همده بدوی اولوب کوبرهک وقتلرینی اوز آرا صوغشوب اوزدرر ایدیله. تاو تاش آراسینه تارالوب تورلی فرقه لرگه بولنوب، بر فرقه ایکنجی فرقه نگ مال و ملکن تالاو بلهن کون ایټوچی بدویلر نهایت عبدالرشید خانغه باش ایدیله.

عبدالرشید خان آتاسی ترک وقتده آقصوده طور ایدی. سعید خان وفات بولغاندن سوڭ پایتختنی یارکنده گه کوچردی. عبدالرشید خان کیتکاندن سوڭر منصورخان آقصوغه هجوم قیلوب قاراغان ایدی. لکن عبدالرشید آنی بیک تیز قاغوب تاشلادی.

عبدالرشید خان سید محمد میرزانی اولتر گاج، باشقه امیرلرنگ کوڭنندن امنیت کوته رلوب تورلیسی تورلی یاقغه تارالا باشلادیله. علی طغای میرزا قاراتکین طرفینه قاچدی. بعضیلری خوته نگه باروب آچقندن آچق مخالفت ایته باشلاغانلر ایدی. لکن عبدالرشید خان بو اختلاللرنی بیک تیز باصرددی. قتته و اختلال باشقلرن شهردن شوردی.

شوشی ماجرالردن سوڭ عبداللطیف نی آقصوغه، صوفی سلطانی کاشغرغه، قریش نی خوته نگه خا کم قیلوب قویدی. بونلر

بارده عبدالرشید خاننگ اوز بالالری ایدیله. شول سبیلی یاخشی خدمت ایدیله.

یونس خان زماندن بو زمانغه قدر اوزبک - شییان، قرغز قازاق و مغوللر آراسی برده طنچ طورمادی. کوبرهک وقتلری صوغشوب تالاشوب اوندی. کوبسینجه مغوللرغه تگیلر غلبه چاور ایدیله. اما عبدالرشید خان قرغز - قازاق، و اوزبکلرنی بیک قسقه طوتدی. عبدالرشید زمانده و آندن سوڭ قرغز - قازاقدن «خان» بولوب، طو کوته روب میدانغه چغوچی کشی برده کورنمهدی.

عبدالرشید خان تازا ته نلی، حسن محاوره و حسن معاملیلی، اوق آتارغه غایت اوستا، شجاعت و سخاوتده یکانه عصر ایدی. اوزینگ شعر سویله رگه ده هوسی بار ایدی. کوب وقتده قلندر صورتینه کروب سیاحت قیلور و شولای ایټوب مملکت و حکومت اشلرندن خبر آلور ایدی.

شول صورتده خوته نگه سیاحت قیلوب بارغان ایدی. شول چاقده اجلی یتوب وفات بولدی.

عبدالرشید خان آتاسی سعید خاننگ ترک زمانده اون یل آقصوده حکومت اییدی. سوڭر یارکنده گه کیلوب مستقل پادشاه بولدی. مدت حکومتی ۴۷ یل بولوب ۵۲ یاشنده دینادن اوتدی. آلتی شهر و مغولستاننی تمام اوز اداره سینه آلوب تبت، بلور و بدخشانغه قدر بارغان ایدی.

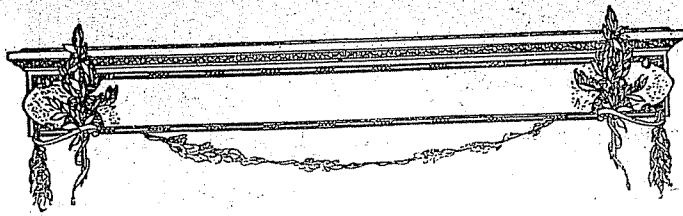
آوغوست ۵ - ۱۹۱۶ نو شبروان یوشف.

## علاوه

(«کاشغر تاریخی» دن)

عبدالرشید خان ۹۵۶ ده آفغانستانده حکومت ایسکان نصرالدین هایون بلهن اتفاق یاصاغان و جلالالدین اکبر خان ایله ده دوستانه مناسبتده بولنغان ایدی. ۹۶۳ ده هایون وفات بولوب آننگ اورنینه اکبر خان اوپورغان ایدی. عبدالرشید خان شول مناسبت ایله جلالالدین طرفینه یاگدن بر هیئت سفارت کونردی. سعید اکبر خاتمی تخت حکومتی ایله تهریک ایتدکن سوڭر عبدالرشید طرفندن یه رلگان زی قیمت هدیه لرنی تقدیم اییدی.





آلتی شهر تاریخنندن بر پارچه

ایرکه بک خاننک امری ایله میرزا محمد بن فاضل نام بر ذات آلتی شهرگه مخصوص تاریخی بر کتاب یازمش. مؤرخ حضرتلری اوزی تورک بولسهده نی سیدندر، کتابن فارسی تلبده ترتیب قیلمش. کتاب بو کونگه قدر طبع و نشر اینلممش. میرزا محمود حضرتلری نیک کم ایکنی و کتابینگ قایسی زمانده یازغانلغی بزگه آچق معلوم بولمادی. هر حالده اثر مهمدر. تاریخ علمنی بلن آشنالکنمز و بو اشکه چندن اهلیتمز بولماسهده اثرنگ اهمیتنه بناء «یونین صوگ» تاریخ یازوخیلرغه بر پارچه ماتریال بولوب طورر» امیدیله بز بو کتابنی تاتارچهغه ترجمه قیلوب «شورا» اداره سیئه کوتدره چک بولدی. موافق کورلسه نشر ایتلور. ن ی.

مؤرخ حضرتلری مقدمه سنده دیهدر:

کیمه چیلک اشن بلعی طوروب زور بر پراخودقه ماتروسلیق قیلو قیلیندن تیره ن دریانغه توشدم. یعنی جناب عالی امیر ایرکه بیک نیک اهتامی ایله شوشی کتابنی یازمق بولدم. یونس خاندن باشلاب بو زمانغه قدر بولغان «آلتی شهر» خانلرینگ همهره ک تاریخلرن قید ایته چکمن.

یونس خان (۱).

اشانچلی راویلر مننگ بیانلرینه کوره ویس (۲) خاندن یونس وایسن بوغا اسملرنده ایکی اوغل قالدی. زور اوغلی یونس آناسینک وفاتده ۱۲ یاشنده ایدی. اوین خان وفات بولغاندن صوگ وزرا و امرا آراسنده اختلاف چقدی. ایرازان (بابرین) و میرک (تورکن) امیر محمد شاه دن باش تارتوب یونس خان طرفینه آودیلر. اما امرانگ کوبزه گی ایسن بوغا طرفنده ایدیله.

ایرازان بلن میرک ۳۰ مگه ب مغول ایله یونس نی برگه آلوب مغولستاندن کیته وگه مجبور بولدیله. و سمرقند طرفینه یوردیلر.

بولرنگ بو بزگه کیلگاین مشهور الوغ بیک ایشتوب قارشنی چقدی. عزت و حرمت ایله مهمانلرنی شهرگه تکلیف قیلدی.

(۱) یونس خان ۸۶۳ سنه هجره ده پادشاه بولغان.

(۲) نقشی جهان خان اولتر گاج (۸۲۲ ده) آنک اورینه اوین خان او طر مشدر. صحیفه ۱۰۵۶ «کاشغر تاریخی».

مهمانلر الوغ بیک نیک اشاره سی بوینچه طوب-طوب بولوب بولونگه لهب قلعه نگ دروازه سندن کره باشلادیلر. قوناق بولو، راحت قیلو امیدیله کرگان بو ساده مهمانلرنگ باشلقلری اولترله، تابعلری اسیر ایتله طوردی. ماللری قولغه آلمقده ایدی. بو اشدن طشده غیلرنگ خبری یوق ایدی. شول سببیله نه کر لهب اچکه کر مکده ایدیله. لکن بر کرگان کشی یانوب چقماس ایدی.

شولطریقه اش تمام بولغاندن صوگ الوغ بک جنابلری صوغشمی آغان بو غنیمتلرنگ ۵ دن برن آناسی شاهرخ خانغه یوردی (۱).

یونس ده شاهرخغه تابشرلغان ایدی. شاهرخ: «خطا اش قیلوبسن» دیه الوغ بکنی شلتهله دی. یونس نی شرف الدین علی یزدی گه یوردی. اول آنی اوز بالاسی کبی تریه قیلوب اوسدردی. یونس ۱۲ یل شرف الدین یاننده طوردی. شرف الدین وفات بولغاندن صوگ «یزد» دن کیتوب عراق، فارس و عربستان طرفلرنده سیاحت قیلوب یوردی. ۴۰ یاشکه یتکانده مغولستانغه قایتوب خان بولدی. ایسن بوغا خان.

یونس، سمرقندغه کیتکاندن صوگ مغول خلقی ایسن بوغانی خان کوتهرگان ایدی. بو وقتده کاشغر الوغ بک اداره سنده بولوب حاجی محمد اسملی کشی ایدی.

شول چاقلرده امیر سید علی کوچارده ایدی. اول: «کاشغر بزنگ اوز یورطمز، آتا بابامزدن قالغان شهرمزد. قولمزدن کیتکانیه ۱۴ یل بولدی. بونگ بویله چیتلر قولنده طورووی بزگه ناموسدر. بس قایتاروب آلوومز لازمدر. بو اش ملی بورچمزد» دیه ایسن بوغا خانغه مزاحمت قیلدی، خان آنک بو مزاحمتن قبول قیلوب بر مونچه کشی ایله کاشغرگه ییهدی. سید علی آق صوغه کیلوب بالا چاغانسن شونده قویوب ۷ مگ اطلی عسکر بلن کاشغر حدودینه باردی.

کاشغردن حاجی محمد ۳۰ مگ عسکر ایله سید علی نی قارشنی آلدی. شوردن ۱۲ چاقرم مسافه ده «اوج برهان» دیگان ییرده صوغش باشلانندی. اولگی دفعه ده حاجی محمد طرفندن جیدی هجوم وقاتی تجاوز یالغان بولسه ده صوگنتدن چیکانیدی. و قاجوب شهر قلعه سی اچینه کروب بیکله ندی. تگیلر قولا ب کیلسه لرده قایقانی آجوب کره آلمادیلر.

سید علی ایکنچنی یلی کوزگه قارشنی تاغن کاشغرگه کیلدی ایسه ده قایقانی واطوب اچکه کره آلمای آبدردی. شهر اطرافنده غی اوللرنی تالاشدروب قایتوب کیتدی. شوشی واقعه لردن صوگ

(۱) الوغ بک حضرتلری آنلرنی «طالوچی» لردی بولغان بولسه کیره ک.

الوغ بيك حاجي محمدني سمرقندغه آلدروب آنك اورينه پير محمد اسملى بر بهنگي (افيونغه مبتلا كشي) نى يهردى. پير محمد كيف صفا سويوچى بر ذات ايدى.

سيد على اوچنجى مرتبه كاشغرگه كيلگان ايدى. كاشغر خلقى پير محمدنگ قول آياغن باغلاب آنى سيد على قاشينه آلب كيلدئيلر (۱). سيد على پير محمد اوستئدن تركلك كيومن چيشندردى (اولتردى ديمكدر). كاشغر امير سيد على اداره سينه اوتكاندن صوگ آنده عدالت حكيم شوره باشلادى. امير سيد على كاشغرده ۲۴ يل حاكم بولوب طوردى (۲).

يونس سمرقندغه كيتكاندن صوگ مغول خلقى تماما ايسن بوغا خان اداره سنده ايدى. قارا خلق ايسن بوغاغه اطاعت قيلور ايديلر. لئكن ايسن بوغا خان، ياشلكئندن نارتوب امرا و مامورلرني صانغه صاناماس انلرني كوزگه آلمهس ايدى. شول سببلى امرانگ بواشكه اجلرني پوشار ايدى. ايسن بوغا خان اويغور نسلئدن تيمور اسملى كشيئنى «نائب» قىلدى. و اكا فوق العاده عزت و حرمتلر كورسه تور ايدى. تيمورنگ بويله كوته رلوب كيتووى امرانگ آچوون بيگره كده قايناتوب يهردى. نهايت تيمورنى آزادن بوغالئو قصدينه توشديلر. برده بر كوني بر مجلسده ايسن بوغا خاننگ كوز آلدنده تيمورنى اوزگه لهب تاشلاديلر، خان بونى كورو ايله اوزى ده قورقوب قاچوب كيتدى.

بو كوگلسز خبر كاشغرگه امير سيد على گه ايرشدى. اول مغولستانغه باروب ايسن بوغا خاننى تابوب آنى آقصوغه كيتردى. ايسن بوغا خان آقصونى اداره قىلا باشلادى. «امرا» غه منصبلر يوروب اطرافقه تاراتدى. شول جمله دن امير محمدشاه «آت باشى» ده حاكم بولدى. اول صوگئندن برادرى امير سيد على نك ياردمى ايله آقصوغه كيلوب خان ياتنده عمر كيچردى. خان آكا كوب احسانلر قىلدى.

امير كريم، انديجان حدودنده «آلا بوغا» ديگان بر تيه قورغان (استحكام) ياصاتئدى. اول شوننده طوروب مسلمانلرني تالاو بلهن مشغول بولدى. امير حق ييردى - استيق كول اطرافنده «قوى صووى» ديگان ييراده بر قورغان ياصاتوب بالا چاغاسن

(۱) ۸۱۲ سنه هجره ده مشهور الوغ بك نالغ آناسى شاهرخ كاشغرني ضبط ايتمش ايدى. امير سيد على بوگا تحل قىلا آليچه مجاربه قىلدى. برنجى ايكنجى مجاربه ده موفقت قازانا آلماسه ده اوچونجى مرتبه شدتلى بر مجاربه ده كاشغرني ضبط و نسخير ايتمشدر.

(۲) «كاشغر تاريخى» ۱۵۰ صحيفه (۲) خلقتى به اشكه مجبور ايكان زسه اوزينك ظلمنى بولسه كيرهك، ن. ي.

شونده قويدى. اوزى توركستان طرفينه كيتوب ابوالخير خان بلهن كورشدى.

ايسن بوغا خان آقصوغه كيلگچ خلق و امرا بلهن بولغان معامله سن ياخشرتقان ايدى. شول سببلى كوندن كون كوچى قوتى آرتمقده ايدى. سيرام، توركستان و تاشكند شهرلر ينه عسكر سوروب بو شهرلرني خراب قىلوب قايتدى.

بو چاقلرده ماوراالنهرده سلطان ابو سعيد خان حكومت سورمكته ايدى. ابو سعيد خان بلهن مغول خانلرني آراسنده آره صره بهرلشولر بولوب طور ايدى. ابو سعيد خان خراسانى آلو بلهن مشغول ايكان، بو ياقدن ايسن بوغا خان فرغانه گه يوز يونه لدردى (۱).

انديجانده ابو سعيد على كچك (كچك على) اسملى بر اميرى بار ايدى. كچك على انديجان شهرن خندق و قورغانلر بلهن نغقان ايدى. ايسن بوغا خاننگ عسكرى شهرنى محاصره قىلدى. كچك على بر بيچه كون قالمالوب طورغاندن صوگ طشقه چغوب صلح صوراسه ده ايسن بوغا صلح تله مه دى. انديجاننى آلب مغولستانغه قايتدى.

صوگئندن ابو سعيد خان ايسن بوغا خان بلهن صوغشوب قاراسه ده آنى چيگه آلمادى. عراقدن ياردم صورامق بولغان ايدى. ايسن بوغانگ آرقلى توشووى سببلى بواش وجودكه چقمادى. ابو سعيد خان ايسن بوغا خاننى چيگو بولنده آنك طوغانى يونس نى «قورال» ايتو فكرينه توشدى. نهايت قيمتلى شرطلر ايله معاهده ياصاب يونس نى اوز ياغينه اوداردى.

ابو سعيد خان يونس قه بويله نصيحت قىلا: «بورونى خاقانلر «امير تيمور اولادى بزنگ خدمتكارمزدرد» دير ايديلر. سز ايندى بو كىبى معناسز دعوانى قىلماغاييسز. اگر بر كشى مخدوملك خواجهاق دعواسن قىلسه، آندى بويولى اسملرني آزادن بوغالئوب هر ايكى طرفقه «دوستلق» تاراتورغه طرشكر. امير تيمور نسلئدن باش كوتهرگان ميرزرزغه نصيحت قىلوب آنارنى «طنچلق» غه دعوت قىلئكر.»

ابو سعيد خان، بو ييزده قالغان مغوللرني (۲) يولداش قىلوب يونس نى مغولستانغه يهردى.

يونس خان مغولستانغه كيلگچ، امير كريم، امير ابراهيم

(۱) ابو سعيد خان جنوب جهتلر كشميرگه قدر كيكلايتدى. ۹۳۸ هـ «تبت» نى آلدى. مشارالیه ده دورت يل حكومت ايتوب ۹۳۹ هـ وفات بولدى. «كاشغر تاريخى» صحيفه ۱۶۹  
(۲) يونس، ايرازان و ميرك بلهن سمرقندغه كيلگان مغوللر قالدغى بولسه كيرهك.



بر نیچہ کون قوناق بولدی . عمر شیخ شول وقت مرغانتی یونس خانغہ بیرگان ایدی . شول مناسبت ایله صلح یاصامق اوچون : «خواجہ احرار» دیہ مشهور عبیدالله خواجہ ، عمر شیخ ، و سلطان احمد مرغانغہ کیلدیلر . خلق شہردن طشقہ چتوب آنلرنی عزت و حرمت ایله قارشی آلدی . خواجہ احرار اوتکاندن صوگ کیشیلر آنک آیاغی نیگان طوفراقنی یوزلرینہ سورتہ ایدیلر . یونس خان دہ طوفراقغہ یوزن سورمکدہ ایدی . خواجہ نگ یارانلرندن بری : «آنہ شول طوفراقدہ آوناب یاتقان کشی یونس خاندن» دیہ خواجہ غہ اشارہ قیلغان ایدی . خواجہ اضطرب ایله آطدن توشوب یونس خان بلن کورشیدی . و : «مین ، یونس خاننی دہ باشقہ مغول خانلری کبک «غول» و متکبردر دیب اوینلی ایدم . بالعکس یونس خان حسن معاشرہ گہ رعایہ قیلوچی ، تواضع و خوش خلق ہمدمہ نزاکت و لطافت صاحبی بر ذات اینکان . ایندی موندن صوگ یونس خان فقراسن «قل» قیلو یارامی» دیدی . خواجہ ننگ بو سوزی رسغی روشدہ اعلان ایتلدی . شوندن طولایی مغوللرنی «قل» ایتوب ساتو — آلو عادتی ممنوع بولدی . نوشیروان یوسف . «خوتنہ»

**شعر:**

**قبول ایت؟**

صوزوب قولغانا بگنی یادکار ایتوب رسمگی بیردک ،  
 «موتہ مین» دیب تبسملہ «الہی» رحمت ایندردک .  
 بو چاقلی زور بولہ ککہ قارشی ، نی بیرسہ مدہ آرسندم  
 قبول ایت ؟ تز چوکوب قارشوگ؟ مین ئوز- ئوزمی بیردم .  
 مصطفی ثابت



اول یانوب حسرہ تلی جر جری ایدی .  
 کوزلری یومغان . یوزی موگلی ایدی .  
 أسقریقاسن اولوب اوینی ایدی .  
 موگلاری گویا آنک یغلی ایدی . . .  
 یغلامی اول استقریقا موگلاری  
 اول تیرہن زارلی یورہ کنگ یغلاوی . . .  
 عالمجان آتچورین العارفی



و صاغرانچی امیرلرن اطاعت قیلدروب بر «جماعت» تشکیل ایتدی . اوزینہ طرفدارلر کوبہ تکاندن صوگ ۶۰ مک عسکر بلن کاشغرغہ یوردی . امیر سید علی نگ عسکری ۳۰ مک کشیدن عبارت ایدی . «اوق سالور» دیگان ییردہ بر نیچہ کون قانلی صوغش بولوب یونس خان طرفی جیگلدی . عسکری بوزولوب تارلدی ، اوزی خراسانغہ ابو سعید یانینہ کیتدی . . .

یونس خان تکرار مغولستانغہ کیلدی . مغول امیرلری یونس خانغہ تکرار یویون صندیلر . شویله ایسہ دہ ایسن بوغا خاتنگ حدودندن اچکہ کرہ آلمادیلر .

شولچاقلردہ دوست محمد خان وفات بولغان ایدی . آنک «ملکن» یونس خان تصرف قیلدی . دوست محمد خان ننگ کبک اسملی اوغلی طورقان طرفینہ قاچدی ، یونس خان «ایله» گہ باروب قالماقاز بلن صوغشوب قاراسدہ موقفیت قازانا آلمادی . بو صوغشده کوبکنہ شہید بیروب تورکستان طرفینہ کیتدی . و بوقشنی شونده «قارا توغای» دیگان ییردہ اوزدردی . شول وقت بروج اوغلان بن ابوالخیر خان یونس خان اورداسینہ تابا عسکر سوردی . بر کون یونس خان اوزینگ عسکری بلن جیخون نهرن کیچوب آوغہ چققان ایدی .

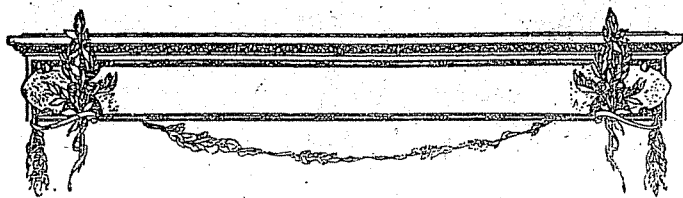
بروج اوغلان شول فرصدن فائدہ لایوب یونس خاتنگ اورداسن باصدی . اوردادہ کشی آز قالغان ایدی . بروج اوغلان یونس خان اوینہ کروپ قیمتلی شیلرنی بوشاتورغہ طوطلدی . نگیلر نغارہ ، کارنای تارتوب کیلوب قالدیلر . بروج اوغلان طوطلدی . یونس خان آنک باشن کیسوب سونگیگہ آلدی . ایرتہسی اوینہ باروب مال و ملکن مصادره قیلدی .

یونس خان اوزینگ صابی قزی مہر نیکارنی ابوسعید خاتنگ احمد اسملی اوغلینہ ، قتلوغ نیکار اسملی قزن عمر شیخ اسملی اوغلینہ نکاحلہ ندردی . شوندن طولایی اییکی ارادہ ( مغول اوزبک آراسندہ) دوستلق و قرابت حاصل بولدی . شویله ایسہ دہ ، نی سبیدندر . صوگنی کونلردہ یونس خان بلن عمر شیخ (۱) آراسندہ بر نیچہ کون قاتی صوغش بولوب آلدی . شخصی عداوتدن چققان بو صوغش ہر ایک طرف اوچون زور تلافات پیرودن باشقہ بر تورلی دہ نتیجہ توغدرمادی (۲) .

عمر شیخ ایندیجایغہ بارغاج یونس خان آنک اوینہ کیلوب

(۱) عمر شیخ بن ابو سعید خان ، بن محمد سلطان ، بن سلطان خلیل بن جلال الدین شاہ بن امیر تیمور کورگان ۸۶۰ دہ طوغلوب ۸۹۹ دہ وفات بولغان . کاشغر تاریخی صحیفہ ۱۵۹ .

(۲) بو ییردہ اوزمچہ اہمیتسر کوزنگان بر نیچہ واقعہ توشردی .



### آلتی شهر تاریخندن بر پارچه (۱)

«آلتی شهر» قطعه‌سی شمالا سیبیریا، جنوبا هندستان و افغانستان، شرقا چین، غربا تورکستان و بخارا بله‌ن محدود در. بو قطعه‌ده‌خی شهرلرنگ هر بری ایکیگه بولنوب «یا گا شهر» (و کهنه شهر) اسملری بیرله. یا گا شهرده قتايلر، کهنه‌سنده مسلمانلر طورالر. شهرلر، بیوکلیگی ۵۰ آرشین، ایکی ۳۰ آرشین مقدارنده طوقراقدن اولنگان قورغانلر بله‌ن نه‌بله‌ندرله.

آلتی شهر خلقي کوبره‌گی چغتای تورکرندن عبارت بولوب دونگان، قرغز، قپچاق، دولان قالماق هم قطای کبی خلقلرده بارد. بوندن باشقه تورکستان، هندستان و افغانستاندن کیلوب ییرلی خلغقه آرالاشوب قالغان کشارده کوبدر. خلقي ۵ میلیون قدردر. عصرلرجه دوام ایتمک صوغشیر سبیلی کوب نفوسی تلف بولمشدر.

«آلتی شهر» هجرتدن مقدم (۳۴۰۰۰ یلرلرغه قدر) تورکر ایله چینلور آراسنده نه‌وله‌نوب یوردی. هجرتدن ۳۴۰۰۰ یلر اول دنیاغه کیلگان، و آسیا قطعه‌سینک یارطیسندن کوبره‌کینه خواجه بولغان اوغوز خان «آلتی شهرنی» ده اوز اداره‌سینه آغان ایدی. هجرتدن ۱۸ عصر اول آسیانسک شمال طرفلرنده آیاغه باصوب ۱۳ عصر مقداری دوام ایتمک تورک-تاتار ایمپراطورلنی آلتی شهرنی تماما اوز قولینه آغان ایدی. صوگره‌لری؛ بر نسلدن تارالغان تورک، تاتار و مغول خانلقلری آراسندن کوچوب یوروب چینلیر قولینه‌ده کروب چغوب یورگان بو «آلتی شهر» هجرتنگ ۱۶ یلنده اویغور تورکری اداره‌سینه کیچدی. آندن صوگ بعضا طوائف ملوک اداره‌سنده و عموما چینلیر اداره‌سنده ۵۷ یل طوردی. خلاصه:- تورک-تاتار خانلرینک اختلافلرندن، فرقه‌لرگه آریلوب کچره‌یولرندن چین حکومتی استفاده قیلدی. ۹۶ نجی هجریه‌ده امیر قتیبه بن مسلم «آلتی شهر» نی آوب قطاینگ اچکی ولایتلرینه قدر بارغان ایدی. ایشته آلتی شهر تورکری شوشی تاریخندن اعتبارا اسلام ایله مشرف بولدیلر. و اگر نه‌ب اسلام دینن قبول ایته باشلادیلر. ایکنچگی عصرلرده آلتی شهرده مسلمانلر خیلی کوبه‌یگان

(۱) «کاشغر تاریخی» اسملی مطبوع بر اثر دن چوله‌ب آوب یازامز.

کرشهر. لکن «ردیه» یازو ایچون لازم بولغان کالاتلر دن محروم‌ملکری سبیلی «طعن» یولینه کروب کیتلرده «شیطان انطق» و «ابلیس نطوق» بولالر. و بیک کوب کشیلر موندی اشیر بله‌ن اقران امثالندن، اتباع و حاشیه‌لر دن، وسط و محیطدن قورقوغه مجبورلک سینندن مبتلا بولالر. بیک طوروب قالسه، شول کشیلر کوزندن توشارمن، جهالت و جبنلک برله تهمت قیلنورمن، قدر و اعتبار کیمور دیب ظن ایته‌ده سیکروب طوروب اش که کرشه - خواجه نصرالدین نگ سودا قیلووی قیلنندن دوست ایش آراسنده ردیه برله شغلله‌نوجی بولوونی هنر صانی.

(۵) حسد. حق سوزنی قبول ایتمدن ک زور مانع «حسد» (کونچیلک) مانع بولغان بیک باشقه‌لرغه «طعن» قیلوغه بولغان سیلرنگ ده ک کوچیسی «حسد» در. حسد حقدنه سوز اوزایتورغه حاجت یوق. بیک معلوم بر نرسه.

مونلر دن باشقه سیلرده بولورغه ممکن. بزنگ مقصودمن سیلرینی بتولای سویله‌ب بترو توگل بلکه بر قدر نمونه‌لرگنه کورساتودر.

مدینتی قوملرده تیوشسز بولغان عرف و عادتلرنی، مناسب توگل اخلاق و رسملرنی، بتررگه تیوشلی معاملهلر و یولالرنی اتقاد قیلو وظیفه‌سینی بو صوگ وقتلرده کولکو و هجو زورناللری التزام ایته باشلادیلر. بو خصوصده مونلر یاخشی خدمتار کورسه‌ته‌لر. بزنگ اوز آرازده‌ده کولکو زورناللری چیقوب طورسه‌ده «ملا نصرالدین» دن باشقه‌لرینک، مدنی قوملرده بولغان کولکو و هجو زورناللری ایته طورغان خدمتارنی ایتمولرینی زمان هنوز کوره آلمیدر. مونلر دن بیک کوبلری ادب و علم‌گه، مدنی کوتارلو و اجتماعی تریهلر، خیر اشیر و عمومی منفعتلرگه قارشى حرکت ایتمولری و شخصی اشیر برله شغللنه‌نولری، بر اورتنی نایتاب طوروجنی آتا قاز قیلنندن ایکی اوچ کشیگه قانغولری، اورام خلقینه یارارغه طریشولری، ادب و اخلاقی اعتراف قیلماولری سبیلی هر تونزی فضیلتلرگه مانع بولالر، ادبیات‌غه‌ده جنایت قیلهر. اسماعیل غصبرینسکی جنابلری اوزینک «ترجمان» نده یلنده بر ایکی دفعه مونلر یانلر نده طوقتاب سویله‌شه، قبله‌نیک قایسی یاقده ایکانلکمنی مونلرغه کورسه‌ته و بو اشی البته اثرسز قالمیدر ایدی. آنک وفاتندن صوگ آنک بو وظیفه‌سینی اوته‌وچیلر کورلمادی، افندیلر ده ایندی بتولای تزگنسز کیتدیلر. و «لا یسأل عما یفعل» میداننده بر بری برله یارشوب یوریلر. بلکه ایندی بو حال شولای دوام ایتمار، یاخشی آدملر، مونلرنگ عمللرینه کولکلری برله رضا بولماوغه قناعت قیلورلر.

تيمور خان، شيرين خان، جنكس خان، لوران تيمور خان، پولاد خان، محمد خان، غزان خان، سانقلي خان، تيمور شاه خان، كابلشاه خان.

«آلتى شهرده» ده چيكنگر زمانده صنعت و تجارت بر آز آله اطلاعاتان ايدى. آنك احفادى زمانده عدالت و حقانيت ميدان وجودگه كيلوب صنعت و تجارت اشلىرى فوق العاده كسب ترقى ايتمشدر.

«آلتى شهر» چغتاي خانلغى دورندن صوڭ ۸ نچى عصر اورتالرينه قدر چين حكومتى طرفندن اداره قىلندى. صوگره توغلق تيمور خانك وجوديله چين اسارتندن خلاص بولدى.

توغلق تيمور خان

چغتاي احفادندن توغلق تيمور خان مغولستانده زور و كوچلى بر حكومت تاسيس قىلوب آلتى شهرنى ده اوزينه قاراتش ايدى. تغلق تيمور خان اوزينه تابع ممالكىلرنگ عمران و مدنيتى بولنده جدى حركت ايتوب اهلينگ راحت و سعادتته تورلى چاره لر قىلمش. شونلقدن آنك زمان سلطنتنده آلتى شهر هر جهتدن ترقى ده ايدى.

توغلق تيمور خانك (۷۵۴ ده) اوز اختيارى ايله اسلام دينن قبول ايتوى عموما مغولستانده و خصوصا آلتى شهرده زور تاثير حاصل قىلدى. بو زمانغه قدر اسلاميت شرفندن محروم طورغان مغول و چغتايلىلردن كوب كشيلىر مسلمان بولدىلر. توغلق خان ۷۶۰ ده امير تولك نى كاشغرگه والى تعيين قىلدى. توغلق تيمور ۷۶۵ ده وفات ايتدى. توغلق تيمورنگ وفاتندن صوڭ آلتى شهر امير تولك نى قىرانداسى قىرالدین اداره سینه كىچدى. قىرالدین، دشمنلرن صندىرغان صوڭ اهلينگ سعادت و راحتى ايچون طورشدى. روايتلرگه كوره قىرالدین غايت جسامتلى بر كشى ايدى. قىرالدین زمانده مشهور امير تيمور كورگان ظهور ايتوب بولزنگ آراسنده جدى روشده بهرلشولر بولدى. تيمور كورگان قىرالدین نى قزىنى نىكاحلانغان ايدى. شويلا ايسه ده آرالرنده يك قاتى صوغشلىر واقع بولوب نهايت قىرالدین مغلوب بولدى.

حضر خواجه

قىرالدین دن صوڭ خداداننگ دلالتى ايله «آلتى شهر» ده حضر خواجه حكومت ايتدى. حضر خواجه غايت سخى همده علم و هنر دوستى ايدى. شول سببلى آنك زمانده آلتى شهرگه هر طرفدن علما و فضلا جلب ايتلدى. حضر خواجه «علما» غه فوق العاده حرمت ايتهر ايدى. بو زمانغه قدر آلتى شهرده عقائد دينيه و قوانين شرعيه حقيقه تارالوب بتمگان ايدى. حضر خواجه

ايدى. شوشى تاريخندن اعتبارا آلتى شهر چين حكومتى اداره سندن ايجنوب بر طاقم خانلقلر اداره سینه كىچدى. بو خانلقلر بعضا اوز آرا صوغشقالاب طورر ايدىلر. ايكنچى عصر دن ۴ نچى عصر آخزلرينه قدر «آلتى شهر» توزك خانلىرى اداره سنده بولدى.

قارا خان حكومتى

آلتى شهرده بر عصر مقدارى دوام ايتكان قارا خان حكومتى وقتده اهالى بيك راحت عمر كىچردىلر. بو زمانده بو يرده اسلاميت ده فوق العاده كسب ترقى ايتمش ايدى. علوم و معارف، صنايع و تجارت جهتى ده خيلى آله اطلاعاتان ايدى. اوغوز اولادندن قارا خانك قىرندى شوشى ستوق بغرا خان آلتى شهر حكومتى بخاراغه قدر كيگايستكان ايدى. اول عدالتى و فقرا پرور بر پادشا ايدى. قىلابلر بله ده كوب صوغشدى. هر صوغشنده غالب كيلور ايدى. نهايت ۳۸۹ ده چينلىلر بله بولغان بر محاربه ده شهيد بولدى. بغرا خان نى اولادى واحفادى نى زمان حكومتى ده بيك ياخشى اوتدى. احفادندن ايلك، طغان، آرسلان اسملى كشيلىر خان بولدىلر. بونلردن صوڭ (۴۴۰ ده) آلتى شهر حكومتى سمرقند پادشاهى عماد الدوله اداره سینه كىچدى. ۴۴۰ دن ۴۸۲ گه قدر سمرقند خانلىرى طرفندن اداره قىلنوب، شوشى تاريخندن اعتبارا سمرقند خانى احمد خان زمانده سلجوقيلر حمايه سینه كردى. آلتى شهر نى سلجوقيلر حمايه سینه كرولرينه احمد خان نى ظلمى سبب بولدى. آلتى شهر ۱۰-۱۵ يل سلجوقيلر حمايه سنده طوردى و اهالى راحت ياشادى.

۶۰۶ سنه هجر يه دن اعتبارا «آلتى شهر» نى بعض ولايتلىرى خوارزملىر اداره سینه آلتان ايدى. آسيانك علوم، معارف و صنايعتجه كلكتكه ايرشوى شوشى خوارزملىر زمانده ايدى معلوم. خوارزملىر نى بو نعمتلىرندن «آلتى شهر» ده تناول ايتمش ايدى. بو تاريخده آلتى شهر نى بعض يرلى خوارزملىر حمايه سنده بولسده كوبره ك قسمى قارا قىلابلرغه تابع ايدى. «آلتى شهر» بر آز مدت كوچلك خان اداره سنده طورر ۷ نچى عصر اولارنده چيكنگر قولينه كردى. آنك طرفندن قولبلغان «والى» لر اداره قىلور ايدىلر. چيكنگىز دن صوگره - ۶۲۴ دن ۶۵۷ گه قدر اوكتاي، كپوك، و منگو خانلر اداره سنده طوردى. چيكنگىز زمانده چغتاي خان اداره قىلور ايدى. بوندن صوگره «آلتى شهر» قطعسى قابلا قان و آنك احفادى اداره سینه كىچمشدر.

«آلتى شهر» ۷۰۵ دن ۷۷۱ سنه گه قدر چغتاي احفادى اداره سنده بولدى. چغتاي احفادندن شوشى كشيلىر خانلق قىلدىلر: كوچلك خان، بيلغوش خان، استبوقا خان، ايلچكداى خان، دوريا





### اسلام نظر نده مدنیت .

شو سنه محترم «شورا» صحیفه لر نده - «مسلمانلرک اسلامیه نظرلری» عنوانیه یازلمش مقاله لر منگ قایسی بر اورنلرینه «شورا» اداره سی اعتراض ای توب هم محترم ملا اسکندر الخزوی طرفندن ده ۳-۴ ماده انتقاد هم استیضاح یازلمش ایدی . اوافق مقاله لر منی تنزل یولیه مطالعه لر نندن ، التفات قیلوب انتقاد یازولر نندن البته ممنون اولدم ، رحمت او قودم . لکن ، اگ برنجی اعتراضی آبروب آلساق ، اعتراضلرک ده انتقادلرک ده هیچ بری کو کلمه قناعت بیرمه دیلر . بوگا کوره ، گوزهل اعتراضینه ، استیضاحلرینه جواب هم ایضاح اولمق اوچون بره ر مقاله یازو میکا بورچ کبی اولدی .

جوابدن ، ایضاحدن الگ محترم ملا اسکندر افندی گه نه ی توب کیته چک بر سوزم بار ، نه یتیم :

شو دنیاده هر نرسه ننگ اوزینه کوره بر اولچه وی اولغان کبی مناظره ننگ ، انتقادن گده اوزینه مخصوص ، رعایه سی لازم نظاملری قاعده لر ی بار . انتقاد قیلناچق فکرک بوتون اساسلرن یمرمه ک ، همه دلیللرن آیاقدن یقمق انتقادک مقبولیتی اوچون ضرور اولاجق قاعده لر دندر . هیئت اجتماعیه حاجت لری حقیقه ۳ نچی عدد «شورا» ده یازمش فکرلر منگ ، قسقه چه غنه اولسه ده ، نقلی هم عقلی دلیللری بار ایدی . لکن انتقاد مقاله لر نده او دلیللر منی یرو ، یغو وظیفه سی خاطر دن چغوبراق کیتمش ، دلیللرم - کوبسی بوتونله ی اهمال قیلنوب انتقادلر یا کا فکرلره ایسکی سوزلر بله مقابله ایتمک اصولیه یازلمشدر .

آندن صوگ ، خصمگ سوزلرن فکرلرن تحریف اینمه مک ، آق سوزلرن اوز قارا کا بویاب کوسترمه مک ، یه شل سوزلر نندن زه ننگر معنار چقارمه مق - انتقاد قانونلر ننگ اگ ضرور لر نندر . ۳ نچی عدد «شورا» ده مین دیمش ایدم : «توحید ، تنزیه ، تدبیر ، تقید ، اجتماع ، اجتهاد ، اتحاد ، اقتصاد ، اختراع ، اکتشاف ، احسان ، انفاق ، تعاون ، تکافل ، مرحمت ، شفقت ، عزت ، حریت ، تعلیم هم تریه کبی قر آنک اگ بیوک فریضه لر ن آطمق حماقتلریله قلبلر وجودلر پچرانمش ایکان نمازلر ، روزلر ، رجملر - هر بری دینسز لکدر .»

و حقه کوب خدمت کورسه ندی . مشارالیه ننگ زمان حکومتده عدالت و حقانیت حکم فرما اولوب بو زمان آلتی شهر اوچون گویا «عصر سعادت» ایدی . مرقوم مکّه مکرمه گه باروب حج قیلغاندن سوگره مدینه منوره ده وفات بولدی . (الله رحمت ایتسون) . مدت حکومتی ۱۰ یل وفاتی ۸۰۲ ده ایدی . مرحومنگ وفاتندن صوگ اوغلاری شمع جهان ، شیر محمد و شیر علی سلطنت آرزوسیه اوز آرا صوغشیدیلر . نهایت سلطنت شیر محمدگه نصیب بولدی . لکن طوغانلری آنک ضررینه حرکت ای توب طورغانلقدن حکومتی اوزاق یاشی آلمادی . بولر ننگ اختلافندن باشقلر استفاده قیلدی . بو خاقلر ده خداداد کاشغر ده حاکم ایدی .

مذکور خدادادنگ وفاتندن سوگره آنک اورنینه محمد شاه کیچدی . محمد شاه بدبخت بر آدم ایدی . مملکتی محافظه ایته آلمادی . کاشغر بله ن خوتنه تی تیمور احقادینه تسلیم ایتدی ، محمد شاه ایکی یل حکومت قیلوب وفات بولدی . ۸۱۰ ده آنک اورنینه امیر سیدعلی اسمعیلی اوغلی اوتوب یارکنده تخت حکومتکده اوتردی . امیر سیدعلی زمانده مخدوم اعظم کیلوب قلوب ، سوکندن آنک اولادی مرید و مخلصلری آراسنده نزاع چغوب کاشغر خلقی «آق طاغلق» و «قارا طاغلق» ایله ایکیگه ایرلیدیلر . و عصر لر چه صوغشیدیلر .

مغولستان پادشاهلری

امیر سیدعلی زمانده مغول خانلری شونلر ایدی :

(۱) شمع جهان خان . ۲) بونگ وفاتندن صوگ ۸۱۵ ده محمد خان پادشا بولوب ۶ یل حکومت ایتکندن سوگره وفات بولدی . ۸۲۱ ده بونگ برادری نقش جهان اوترغان ایدی . لکن کوب ده اوغده ی اولتردی . بونگ اورنینه آتا بر طوغمه قرنده شینگ اوغلی اويس خان کیچدی . (۸۲۲) . ینه مغول خاندانندن شیر محمد اوغلان اويس خان ایله صوغشوب آبی اولتردی . شیر محمد ۸۲۴ ده مغولستان سریر حکومتده کیچدی و ۸۲۸ ده الوغ بک ایله غایت قاتی محاربه قیلدی . شیرمحمد جیگلوب قاجدی . شوشی مغلویتندن سوگره مغولستانده ینه ۱۲ یل حکومت ایتدی . آندن صوگ محمد غازی خان بولدی . غازی خان ۱۵ یل حکومت ایتدکن سوگره (۸۵۵ ده) آنک اورنینه استیوقا خان اوتردی . سوگره ۸۶۳ ده یونس خان پادشاه بولدی .

نوشیروان یاوشف . «خوتن»

